

Tartu Ülikool

Humanitaarteaduste ja kunstide valdkond

Ajaloo ja arheoloogia instituut

Eesti ajaloo osakond

Rain Alvar Kõllamaa

**Põhiseaduse kolmas rahvahääletus (14.–16.10.1933)
ringkonnakomiteede protokollide põhjal**

Bakalaureusetöö

Juhendaja: Ago Pajur, PhD

Tartu

2024

Sisukord

Sissejuhatus.....	3
I Põhiseaduse kolmanda rahvahääletuse poliitajalooline taust	6
1.1 Asutava Kogu põhiseadus ja selle esimesed muutmiskatsed	6
1.2. Suure kriisi mõjul tugevnenud soov põhiseadust muuta.....	9
1.3. Põhiseaduse esimene ja teine rahvahääletus	11
1.4. Sisepoliitiline olukord põhiseaduse kolmanda rahvahääletuse eel	15
1.4.1. Juunihääletuse järel võimendunud poliitiline pinevus	15
1.4.2. Kaitseseisukorra kehtestamine.....	16
1.4.3. Eelnõu rahvahääletusel läbimineku raskendamine	17
1.5.4. Rahvahääletuse eelne poolt- ja vastukampania.....	18
II Põhiseaduse kolmanda rahvahääletuse korraldus, tulemused ning järelkaja	21
2.1. Ettevalmistused rahvahääletuse korraldamiseks	21
2.2. Rahvahääletuse toimumise korraldus.....	25
2.3. Rahvahääletuse tulemused ringkonnakomiteede andmetel.....	28
2.4. Kokkuvõtlik hääletustulemus ja selle järelkaja.....	33
Kokkuvõte.....	37
Kasutatud allikad ja kirjandus.....	39
Summary	41
Lisa 1. Ringkonnakomitee protokollilehe näidis	43
Lisa 2. Hääleõiguslikele kodanikele saadetud nimelise tunnistuse näidis	44

Sissejuhatus

Aastatel 1932–1933 toimus Eestis märkimisväärselt lühikese ajavahemiku, 15 kuu, jooksul koguni kolm ülemaalist põhiseaduse muutmise rahvahääletust. Seda ajajärku on õigustatult nimetatud „elavaimaks poliitilise võitluse ajajärguks“ kahe maailmasõja vahelises Eestis.¹ 1920. aastal vastuvõetud põhiseadus andis parlamendile suure võimutäie ega näinud ette presidendi institutsiooni loomist, mida hakati peagi nägema põhiseaduse puudusena. 1920. aastatel ei peetud põhiseaduse muutmist veel vältimatult vajalikuks, kuid 1930. aastal Eestisse jõudnud ülemaailmse majanduskriisi mõjul teravnenud erakondade vahelised vastuolud halvendasid täitevvõimu stabiilsust, tuues äärmusliku leppedemokraatia puudused selgelt esile. Poliitilise stabiilsuse suurendamiseks sooviti põhiseaduse parandamise kaudu luua eri võimuharusid tasakaalustav presidendi institutsioon.²

Põhiseaduse muutmist hakkas aktiivselt nõudma Eesti Vabadussõjalaste Keskliit, mille survele koostatud põhiseaduse muutmise eelnõu kukkus 1932. aasta augustis põhiseaduse esimesel rahvahääletusel napilt läbi. Seejärel otsustasid vabadussõjalased koostada oma eelnõu ning panna see rahvaalgatuse korras esile kutsutud rahvahääletusele. Riigikogu, mille prestiiž oli põhiseaduse esimese rahvahääletuse läbikukkumise mõjul langenud, ei olnud huvitatud, et põhiseaduse muutmine viidaks ellu parlamendivälise initsiatiivi ajel, mis ähvardas Riigikogu mainet veel tõsisemalt kahjustada. Seetõttu otsustas Riigikogu koostada uue eelnõu, lootes selle vastu võtta enne vabadussõjalaste eelnõu rahvahääletusele jõudmist, kuid 1933. aasta juunis kukkus ka see rahvahääletusel läbi.³

Oktoobris toimunud põhiseaduse kolmandale rahvahääletusele eelnes poliitiliselt kuum suvi, mida ilmestasid Riigikogu ja valitsuse katsed takistada vabadussõjalaste eelnõu läbimineku. Lisaks aktiivsele propagandale kehtestati üleriigiline kaitseseisukord ning karmistati põhiseaduse muutmise eelnõu rahvahääletusel läbiminekuks vajalikke tingimusi. Nende sammude tõttu langes Riigikogu ja valitsuse maine veelgi, mis soodustas vabadussõjalaste kui parlamendivälise poliitilise rahvaliidumise populaarsuse kasvu.⁴

¹ Antoni Tooms. Rahvahääletused põhiseaduse muutmiseks. – *Eesti Statistika* 1933, nr 12. lk 605

² Ago Pajur. Suur kriis. – *Eesti ajalugu VI. Vabadussõjast taasiseseisvumiseni*. Tartu: Ilmamaa 2005, lk 86–88.

³ Samas, lk 86–88.

⁴ Jaak Valge. Eesti parlament 1917–1940: poliitiline ajalugu. Tallinn: Eesti Rahvusraamatukogu 2019, lk 380–402.

Põhiseaduse kolmanda rahvahääletuse toimumise tausta on avatud vaid üksikutes kahe maailmasõja vahelise Eesti demokraatliku perioodi sisepoliitikat käsitlevates teaduskäsitlustes, millest olulisemateks on Rein Marandi vabadussõjalaste liikumist käsitlev monograafia⁵, Ago Pajuri koostatud Konstantin Pätsi biograafia⁶ ning Jaak Valge teos Eesti parlamendi ajaloost⁷. Antud rahvahääletuse korralduslikku poolt ega ringkonnakomiteede tegevust ei ole senises historiograafias üksikasjalikult uuritud. Eesti Statistika kuukirjas⁸ on hääletustulemused esitatud omavalitsuste põhiselt ning nendele on tuginetud ka uuemates uurimustes⁹. Hääletusringkondade põhiseid tulemusi seni publitseeritud ei ole. Rahvahääletuse tulemused avaldati 1933. aasta oktoobris Riigi Teatajas¹⁰ ja detsembris Eesti Statistika kuukirjas¹¹. Riigi Teataja järgi osales hääletusel 576 317 isikut, kellest 416 878 hääletas „poolt“ ning 156 894 „vastu“, kuid Eesti Statistika andmetel oli hääletusel osalenuid 576 318, kellest 416 879 hääletas „poolt“ ja 156 891 „vastu“. Seetõttu erinevad ka historiograafias esitatud tulemused. Ago Pajur on Eesti Ajaloo VI köites¹² toetunud Riigi Teataja¹³ andmetele, kuid toonud Konstantin Pätsi biograafias¹⁴ esile Eesti Statistika kuukirjas¹⁵ esitatud tulemuse.

Selle bakalaureusetöö eesmärgiks on välja selgitada, millised poliitajaloolised põhjused tingisid põhiseaduse kolmanda rahvahääletuse korraldamise ning mil viisil oli selle toimumine ja häälte lugemine korraldatud. Samuti otsitakse töös vastust küsimusele, miks osutus põhiseaduse kolmandal rahvahääletusel „poolt“ häälte arv märgatavalt kõrgemaks kui varasematel rahvahääletustel. Hääletusringkondade komiteede protokollide põhjal soovitakse esitada kõigi hääletusringkondade hääletustulemused ning tuvastada, kas ja mil määral erineb ringkondade koondtulemus Riigi Teatajas ja Eesti Statistika kuukirjas avaldatud hääletustulemustest. Kuigi nimetatud allikates esitatud tulemuste erinevus on marginaalne, tuleks püüelda hääletustulemuse statistilise täpsuse poole. Kui pidada lugu põhimõttest, et iga hääle loeb, ei tohiks ka üheainsa

⁵ Rein Marandi. Must-valge lipu all: Vabadussõjalaste liikumine Eestis 1929–1937. 1. osa. Legaalne periood (1929–1934). Stockholm: Centre for Baltic Studies at the University of Stockholm 1991.

⁶ Ago Pajur. Konstantin Päts. Poliitiline biograafia. II osa: riigimees (1917–1956). Tartu: Rahvusarhiiv 2018.

⁷ Jaak Valge. Eesti parlament 1917–1940: poliitiline ajalugu. Tallinn: Eesti Rahvusraamatukogu 2019.

⁸ Tooms. Rahvahääletused põhiseaduse muutmiseks, lk 605–617.

⁹ Mark Gortfelder, Jaak Valge. Eesti ühiskonna poliitilised hoiakud murranguaastatel 1932–1934. Ajalooline ajakiri 2018, nr 2/3, lk 147.

¹⁰ Riigikogu juhatuse otsus 25.10.1933. – *Riigi Teataja* 1933, 86, 627.

¹¹ Tooms. Rahvahääletused põhiseaduse muutmiseks, lk 605.

¹² Pajur. Suur kriis, lk 89.

¹³ Riigikogu juhatuse otsus 25.10.1933. – *Riigi Teataja* 1933, 86, 627.

¹⁴ Ago Pajur. Konstantin Päts, lk 422.

¹⁵ Tooms. Rahvahääletused põhiseaduse muutmiseks, lk 608.

kodaniku hääle võimaliku statistikas kajastumata jäämisega leppida. Ringkonnakomiteede tegevus oli hääletustulemuste koostamisel ja nende korrektsuse tagamisel määrava tähtsusega, sest nende ülesandeks oli jaoskonnakomisjonide protokolle kontrollida ja parandada. Nii saab nende tehtud paranduste mahu alusel hinnata ka jaoskonnakomisjonide töö kvaliteeti. Ringkonnakomiteed saatsid oma protokollid Riigikogu juhatusele, kes pidi nende alusel välja kuulutama lõpliku hääletustulemuse.¹⁶ Ringkonnakomiteede protokollid on terviklikul kujul säilinud Rahvusrhiivi Riigikogu I-V koosseisu fondis.¹⁷

Põhiseaduse kolmas rahvahääletus ei kerkinud esile tühjalt kohalt, vaid oli põhiseaduse muutmise üle toimunud pikaajalise ja kogu ühiskonda haaranud arutelu kulminatsiooniks, olles otseselt ajendatud põhiseaduse esimese ja teise rahvahääletuse läbikukkumisest. Ühtlasi peegeldas selle tulemus selgelt rahva reaktsioone varasematele sisepoliitilistele sündmustele. Seetõttu on töö esimene osa pühendatud põhiseaduse kolmandale rahvahääletusele eelnenud, ent sellele teed sillutanud sisepoliitilistele arengutele. Teaduskirjanduse põhjal käsitletakse nii 1920. aastatel toimunud põhiseaduse esimesi muutmiskatseid kui ka järgnenud kümnendil alanud sisepoliitilise kriisi mõjul tugevnenud ühiskondlikku nõudlust põhiseaduse muutmise järele. Põhjalikumalt peatutakse 1933. aasta juunist oktoobrini ehk põhiseaduse kolmanda rahvahääletuse eel aset leidnud sisepoliitilistel sündmustel, millel oli selge mõju rahvahääletuse tulemusele. Töö teise osa fookuses on põhiseaduse kolmanda rahvahääletuse korralduslik külg, mida uuritakse peamiselt arhiiviallikate alusel. Vaadeldakse, milliseid ettevalmistusi selle korraldamiseks tehti, kuidas oli organiseeritud hääletamine ning kuidas toimus häälte lugemine ja hääletustulemuste koostamine. Ringkonnakomiteede protokollide analüüsi põhjal esitatakse rahvahääletuse koondtulemus ja võrreldakse seda teistes allikates esitatuga. Samuti kirjeldatakse rahvahääletuse tulemuste selgumise järel ühiskonnas valitsenud meeleolusid.

¹⁶ Riigikogu valimise, rahvahääletamise ja rahvaalgatamise seadus 18.02.1926. – *Riigi Teataja* 1926, 16, 17.

¹⁷ RA, ERA.80.5.2026, l. 1–86: ringkonnakomiteede protokollid, 18–24.10.1933.

I Põhiseaduse kolmanda rahvahääletuse poliitajalooline taust

1.1 Asutava Kogu põhiseadus ja selle esimesed muutmiskatsed

Eesti Vabariigi esimene põhiseadus võeti Asutava Kogu poolt vastu 1920. aasta 15. juunil ning see hakkas kehtima sama aasta 21. detsembril. Selle järgi oli Eesti demokraatlik ja parlamentaarne riik, mis pakkus kodanikele võimalust teostada võimu mitte üksnes parlamendivalimiste, vaid ka rahvaalgatuse ja rahvahääletuse mehhanismide kaudu. Esimese põhiseaduse tähelepanuväärseimaks asjaoluks võib pidada presidendi institutsiooni puudumist.¹⁸ Kuigi seadusandlikku ja täidesaatvat võimu tasakaalustava presidendi institutsiooni loomine oli põhiseaduse koostamise ajal kirgliku arutelu objektiks, võttis Asutava Kogu vasakpoolne enamus idee suhtes tõrjuva hoiaku, kartes, et presidendi võim hakkab parlamendi võimutäiust ja seeläbi ka demokraatiat liigselt piirama. Asutava Kogu enamuse otsus peegeldas rahva enamiku taht põhimõtteliselt ja radikaalselt vastanduda varasemale riigikorraldusele ja Tsaari-Venemaa põhiseadusele, mida iseloomustas demokraatlike õiguste piiratus.¹⁹ Rahva enamikul oli suur tahe kasutada kauaoodatud võimalust hakata riigielu küsimuste üle täielikult ise otsustama.²⁰

Uue põhiseaduse alusel väljakujunenud valitsemissüsteemi on nimetatud leppedemokraatia äärmuslikuks vormiks – presidendi puudumise tõttu oli seadusandliku ja täidesaatva võimu tasakaal tugevalt kallutatud esimese kasuks.²¹ Kuigi Asutava Kogu põhiseaduse koostajad olid uskunud, et rahvas suudab parlamenti ise tõhusalt kontrollida ning selleks ei ole tarvis presidenti, osutus see ideaal päriselus teostamatuks. Rahvahääletuse ja rahvaalgatuse mehhanisme, mis pidid põhiseaduse koostajate arvates tugevdama rahva kontrolli parlamendi üle, ei suudetud tõhusalt toimima panna.²² Parlamendile suure võimutäiuse andnud põhiseadus eeldas rahvaesindajatelt ideaalilähedast moraalselt ja intellektuaalselt taset ning leppedemokraatia toimimiseks vajalikku kompromissivalmidust, kuid praktilises elus jäi neist mõlemast vajaka. Selle tulemusel ei suutnud rahvaesindajad neile põhiseadusega usaldatud kõrgeid ülesandeid piisavalt hästi täita, mistõttu oli parlamendi maine langus vaid aja küsimus.²³

¹⁸ Eesti Vabariigi põhiseadus 15.06.1920. – *Riigi Teataja* 1920, 113/114, 243.

¹⁹ Valge. Eesti parlament 1917–1940, lk 151–153.

²⁰ Seppo Zetterberg. Eesti ajalugu. Tallinn: Tänapäev 2009, lk 405–406

²¹ Valge. Eesti parlament 1917–1940: poliitiline ajalugu, lk 151–153.

²² Pajur. Konstantin Päts. Poliitiline biograafia, lk 357–358.

²³ Johannes Klesment. Sisepoliitiline kriis ja põhiseadus. – *Põhiseadus ja rahvuskogu*. Tallinn: Rahvuskogu üldkoosoleku juhatus 1937, lk 46.

1920. aastate Eesti sisepoliitikat ilmestas valitsuste sage vahetumine. Selle peamiseks põhjuseks oli suur parteiline killustatus, mis teravdas poliitilist konkurentsi, raskendades koalitsioonivalitsuste moodustamist ja nende kooshoidmist.²⁴ Aastatel 1921–1933 teostas võimu koguni 16 erinevat koalitsioonivalitsust, mille keskmine eluiga oli 9,5 kuud. Ka kõige kauem ametis püsinud valitsuse ametiaeg ei ületanud kahte aastat.²⁵ Peaaegu kõik valitsused lagunesid valitsuserakondade vaheliste erimeelsuste, mitte parlamendi tegevuse tõttu ning valitsuste lühike eluiga oli sarnane ka Soomes ja Lätis, kus oli presidendi institutsioon olemas.²⁶ Seetõttu ei põhjustanud täitevvõimu ebastabiilsust mitte niivõrd presidendi ametikoha puudumine, vaid eelkõige poliitikute võitlus kitsaste erakondlike huvide eest.²⁷ President ei oleks arvatavasti suutnud poliitilisi erimeelsusi oluliselt leevendada ega valitsuste sagedat vahetumist vältida.²⁸ Sellegipoolest on oletatud, et presidendi institutsiooni lisamine Asutava Kogu põhiseadusesse võinuks riigijuhtimise ebastabiilsust vähendada ja ära hoida hilisema põhiseadusliku kriisi puhkemise.²⁹

Kuigi täitevvõimu ebastabiilsuse juurpõhjused peitusid mujal, ning 1920. aastatel püsis valitsuste poliitiline kurss nende sagedast vahetumisest hoolimata üldjoontes sarnane ega takistanud oluliselt riigijuhtimist³⁰, hakati valitsuste lühiealisuse põhjustamises süüdistama kehtivat põhiseadust, mis andis presidendi puudumise tõttu seadusandlikule võimule ebaproportsionaalselt suure mõju.³¹ Täitevvõimu esindajad kurtsid, et kõrge võimutäiusega Riigikogu takistab nende tööd – valitsused pidid Riigikogu taatele alluma ka siis, kui see läks vastuollu nende varem kinnitatud töökavadega. Väljaspool poliitilisi ringkondi ei ilmutatud 1920. aastate keskel, suure majanduskriisi eel, põhiseaduse muutmise vastu veel erilist huvi. Ehkki põhiseaduse kohta kostis siit-sealt kriitilisi seisukohti, ei kõneldud selle kohesest muutmisvajadusest. Paljude juristide seas ei peetud põhiseaduse muutmist õiguslikult põhjendatuks, sest täitevvõimu stabiilsust saanuks nende sõnutsi suurendada ka kehtiva põhiseaduse raames.³²

²⁴ Seppo Zetterberg. Eesti ajalugu. Tallinn: Tänapäev 2009, lk 406–409.

²⁵ Valge. Eesti parlament 1917–1940, lk 579–585.

²⁶ Zetterberg. Eesti ajalugu, lk 406–409.

²⁷ Pajur. Konstantin Päts, lk 359.

²⁸ Pajur. Suur kriis, lk 87.

²⁹ Zetterberg. Eesti ajalugu, lk 425.

³⁰ Ago Pajur. Demokraatlik Eesti. – *Eesti ajalugu VI. Vabadussõjast taasiseseisvumiseni*. Tartu: Ilmamaa 2005, lk 72.

³¹ Pajur. Suur kriis, lk 87.

³² Pajur. Konstantin Päts, lk 358–363.

Põhiseaduse muutmise küsimus kerkis esimest korda tõsiselt päevakorraale 1926. aastal, mil kogupõllumehed koostasid Konstantin Pätsi initsiatiivil põhiseaduse parandamise eelnõu ja esitasid selle Riigikogule. Taotleti riigipea ametikoha loomist, valitsuse õiguste suurendamist, Riigikogu liikmete arvu vähendamist ja isikuvalimiste kasutuselevõttu. Uudne algatus ei leidnud laiemat ühiskondlikku kõlapinda ega pälvinud teiste parlamendierakondade toetust, mistõttu otsustasid kogupõllumehed selle aktiivsest propageerimisest loobuda ning jäid ootama paremaid aegu.³³ Põhiseaduse muutmise oli niisiis selgelt poliitiliselt initsieeritud algatus, mille päevakorraale kerkimine peegeldas rahva meelsuse ja erakondade jõuvahekordade muutumist. Kui Asutavas Kogus oli vasakerakondade saadikutel tugev ülekaal, siis järgnenud kümnendil toimus Eesti poliitmaastikul oluline trendimuutus: 1920. aastatel hakkas vasak- ja tsentrierakondade populaarsus järk-järgult vähenema ning nende arvelt kogusid jõudu parempoolsed parteid, kellest populaarseimaks kujunes erakond Põllumeeste Kogud.³⁴

1929. aastal toimunud IV Riigikogu valimiste eel oli põhiseaduse parandamise lubadus olulisel kohal mitte üksnes Põllumeeste Kogude, vaid ka Rahvaerakonna ja Tööerakonna programmides.³⁵ Detsembris esitasid kogupõllumehed riigivanemale oma põhiseaduse muutmise eelnõu, mis sarnases nende 1926. aastal esitatuga. Mõni nädal hiljem esitas riigivanemale oma samalaadse eelnõu ka kogupõllumeeste koalitsioonipartner Eesti Rahvaerakond. Valitsuserakondade vahelisel nõupidamisel otsustati välja töötada neid kaht eelnõu ühendav kompromisseelnõu.³⁶ Sellega siiski ei kiirustatud³⁷, sest Põllumeeste Kogudel ja Rahvaerakonnal oli IV Riigikogu koosseisu alguses kahepeale kokku vaid 33 kohta, mis ei andnud kompromisseelnõu vastuvõtmiseks lootust. Kuid olukord muutus: mitmete erakondade liitumise tulemusena pöördus Riigikogu „matemaatika“ IV koosseisu lõpuks põhiseaduse muutmist soovivaks. Ühinenud Põllumeeste ja Rahvusliku Keskerakonna lipu alla koondunud parteid pidid heaks kiitma kogupõllumeeste ja keskerakondlaste seisukoha toetada põhiseaduse muutmist. Nii tekkis teoreetiline võimalus põhiseaduse muutmise eelnõu juba samas koosseisus vastu võtta.³⁸

³³ Ago Pajur. Suur kriis, lk 87.

³⁴ Ago Pajur. Demokraatlik Eesti, lk 70.

³⁵ Gortfelder; Valge. Eesti ühiskonna poliitilised hoiakud murranguaastatel 1932–1934, lk 147.

³⁶ Pajur. Konstantin Päts, lk 364–365.

³⁷ Pajur. Suur kriis, lk 87.

³⁸ Gortfelder; Valge. Eesti ühiskonna poliitilised hoiakud murranguaastatel 1932–1934, lk 147–148.

1.2. Suure kriisi mõjul tugevnenud soov põhiseadust muuta

1929. aastal algas USA-s ülemaailmne majanduskriis, mille laastav mõju jõudis Eesti majandusse 1930. aastal. Majanduslangus kestis mitu aastat, hakates leevenema alles 1933. aasta lõpus.³⁹ Kui 1920. aastate lõpus näitas täitevvõimu stabiilsus paranemise märke⁴⁰, siis majanduskriisi mõjul süvenenud parteidevaheliste erimeelsuste tõttu lühenes valitsuste keskmine eluiga märgatavalt.⁴¹ 1932. aastal vahetus valitsus koguni kolmel ja 1933. aastal kahel korral.⁴² Põllumajandus- ja tööstustoodangu hinna languse ning ekspordi kahanemise tagajärjel suurenes tööpuudus, mis raskendas paljude inimeste majanduslikku toimetulekut. Kodanike elujärje halvenemine suurendas nende kriitikat poliitikute aadressil, kes ei suutnud valitsuste sageda vahetumise ja erakondlike intriigide tõttu kriisi leevendamiseks pikaajalisi ega tõhusaid meetmeid rakendada.⁴³ Paljudele tundus, et „Toompea lehmakauplemine“ teenib üha rohkem erakondade endi, mitte rahva huve.⁴⁴ Selles olukorras langes poliitikute autoriteet rahva silmis aina madalamale.⁴⁵

Valitsusvõimu kasvava ebastabiilsuse ja süveneva majanduskriisi tingimustes leidis varem üksnes kitsaste poliitiliste ringkondade arutelu objektiks olnud põhiseaduse muutmise idee laiemal ühiskondliku kõlapinna. Rahva seas kogus populaarsust idee luua põhiseaduse muutmise kaudu presidendi institusioon, mida nähti olulise abinõuna kriisist väljumiseks. Usuti, et parlamendi võimu kontrolliv president suudaks tagasi tuua „vanad head ajad“ ja vähendada poliitilisi intriige.⁴⁶ Raske kriisi tingimustes ei peetud põhiseaduse muutmise plaani enam lihtsalt üheks kaalumist vääriavaks ettepanekuks, nagu 1920. aastatel, vaid vältimatult vajalikuks abinõuks, mille abil riigi valitsemist ja riigielu tervikuna stabiliseerida.⁴⁷ Suure majanduskriisi mõjul põhiseaduse ümber keerlema hakanud arutelu on nimetatud koguni põhiseaduslikuks kriisiks, kuid võrreldes majanduskriisi ja sisepoliitilise kriisiga oli see kriis paljuski kunstlikult esile kutsutud.⁴⁸ Terava kriitika alla langenud võimupoliitikud kasutasid ära võimalust lükata vastutus sisepoliitilise kriisi

³⁹ Ago Pajur. Suur kriis, lk 81.

⁴⁰ Jaak Valge. Tee teise rahvahääletuseni: ekslike otsuste paraad. Tuna 2017, nr 2, lk 22.

⁴¹ Ago Pajur. Suur kriis, lk 82–84.

⁴² Valge. Tee teise rahvahääletuseni: ekslike otsuste paraad, lk 22

⁴³ Zetterberg. Eesti ajalugu, lk 423–424.

⁴⁴ Enn Tarvel. Eesti rahva lugu. Tallinn: Varrak 2018, lk 223–224.

⁴⁵ Ago Pajur. Suur kriis, lk 82–84.

⁴⁶ Samas, lk 88.

⁴⁷ Zetterberg. Eesti ajalugu, lk 423–424.

⁴⁸ Pajur. Suur kriis, lk 86–87.

kujunemise eest endist eemale, süüdistades sisepoliitilise ebastabiilsuse tekitamises põhiseaduse puudulikkust.⁴⁹

Majanduskriisi ja poliitiliste kempluste mõjul süvenenud kriitiline meelsus võimuerakondade suhtes lõi soodsa pinnase uute poliitiliste jõudude astumiseks Eesti poliitika võitlusareenile. 1931. aastal otsustas poliitikasse siseneda Eesti Vabadussõja veterane koondanud Eesti Vabadussõjalaste Keskliit, mis oli esialgu loodud mittepoliitilise organisatsioonina, eesmärgiga hoida Vabadussõja mälestust ja kasvatada rahvuslikku vaimsust. Vabadussõjalased ei kavatsenud muutuda ametlikuks parteiks, kuid muutusid poliitiliseks surverühmaks – alates 1932. aastast võisid organisatsiooniga liituda ka kõik need, kes ei olnud Vabadussõja veteranid, kuid toetasid ühingu tegevust.⁵⁰ Nii muutus EVKL kiiresti populaarsust koguvaks poliitiliseks rahvaliidumiseks, millega liitus arvukalt erakondade tegevuses pettunud isikuid, kes soovisid aidata kaasa riikliku olukorra parandamisele.⁵¹ Kuigi vabadussõjalastel puudus ametlik programm, oli nende tegevus kantud patriootlikust soovist juhtida Eesti välja majandus- ja sisepoliitilisest kriisist.⁵² Selleks oli nende hinnangul tarvis parandada riigijuhtimise stabiilsust ja tõhusust, mida pidi aitama tagada riigipea institutsiooni loomine.⁵³ Nende eesmärkide saavutamiseks oli tarvis muuta põhiseadust.⁵⁴

Mida enam vabadussõjalaste populaarsus kasvas, seda teravamaks muutusid nende suhted erakondadega, kes süüdistasid neid ühiskondliku rahu häirimises ja riikliku korra vastu usaldamatuse külvamises.⁵⁵ Kuna antimarksism oli vabadussõjalaste ideoloogia osa, kritiseerisid neid kõige teravamalt sotsialistid, kes hakkasid levitama alusetuid väiteid nende autoritarismi- ja fašismiihalusest.⁵⁶ Kuigi vabadussõjalaste tegevusest võib leida teatud väliseid sarnasusi samal ajal Euroopas levinud autoritaarsete liikumistega, ei soovinud nad kindlasti autoritarismi ega fašismi praktikaid Eestisse importida.⁵⁷ Vabadussõjalased kritiseerisid erakondliku süsteemi puudusi, kuid ei soovinud seda likvideerida, vaid parandada poliitilist kultuuri, lõpetades „kompromissitamised ja lehmakauplemised“. Nende meelest oli demokraatia säilimise nimel

⁴⁹ Pajur. Suur kriis, lk 86–87.

⁵⁰ Marandi. Must-valge lipu all, lk 17; 38; 79.

⁵¹ Pajur. Konstantin Päts, lk 374–376.

⁵² Zetterberg. Eesti ajalugu, lk 425.

⁵³ Marandi. Must-valge lipu all, lk 29.

⁵⁴ Pajur. Konstantin Päts, lk 366–368.

⁵⁵ Zetterberg. Eesti ajalugu, lk 425.

⁵⁶ Valge. Eesti parlament 1917–1940, lk 383–384.

⁵⁷ Pajur. Konstantin Päts. Poliitiline biograafia, lk 376–377.

hädavajalik tagada riigi stabiilne ja vastutustundlik juhtimine, mida „erakondade oligarhiline ringmäng“ olevat takistama hakanud. Vabadussõjalased rõhutasid, et nad on demokraadid ega tunnista ainujuhi printsiipi.⁵⁸

1.3. Põhiseaduse esimene ja teine rahvahääletus

1931. aasta märtsikongressil deklareerisid vabadussõjalased, et kui erakonnad põhiseadust muuta ei suuda, asuvad nad ise selle nimel tegutsema. Seepeale aktiveerus erakondlik arutelu põhiseaduse muutmise üle ning 1931. aasta juulis asuti koostama 1929. aastal esitatud kogupõllumeeste ja rahvaerakondlaste eelnõude põhjal uut põhiseadusprojekti, mis esitati 1932. aasta jaanuaris Riigikogu juhatusel.⁵⁹ See nägi ette otsevalitava riigipea ametikoha loomist, Riigikogu volituste kestvuse pikendamist neljale aastale ja selle liikmete arvu vähendamist 80-le.⁶⁰ 24. märtsil võeti eelnõu sotsialistide vastuseisust hoolimata Riigikogu IV koosseisu viimasel istungil vastu ja määrati rahvahääletusele, mis pidi toimuma 13.–15. augustil.⁶¹ Põhiseadust oli võimalik muuta ainult rahvahääletuse kaudu. Selle võis esile kutsuda kas Riigikogu otsus või vähemalt 25 000 kodaniku rahvaalgatuse korras esitatud tahteavaldus.⁶²

Kuigi vabadussõjalased toetasid põhiseaduse muutmist, ei pidanud nad oma kiiresti kasvanud populaarsuse tingimustes enam vajalikuks leppida Riigikogu koostatud ja nende meelest ebapiisava eelnõuga. Nad seadsid eesmärgiks koostada selle läbikukkumise järel enda äranägemise järgi uus põhiseaduse muutmise kava ning hankida sellele ka rahva toetus.⁶³ Vabadussõjalaste meelest ei andnud Riigikogu eelnõu presidendile piisavalt ulatuslikku võimu ega oleks seepärast aidanud riiki kriisist välja viia.⁶⁴ Samuti ei taganud see nende nõutud isikuvalimiste põhimõtte kehtestamist ega Riigikogu liikmete arvu piisavalt ulatuslikku vähendamist.⁶⁵ Vabadussõjalased ja sotsialistid kutsusid üles eelnõud maha hääletama⁶⁶ ning nende õnneks kukkuski eelnõu napilt läbi, häältega 333 979 „poolt“ ja 345 215 „vastu“. Rahvahääletuse tulemus saabus valitsuserakondadele ebameeldiva üllatusena ning kahjustas nii valitsuse kui parlamendi mainet

⁵⁸ Valge. Eesti parlament 1917–1940, lk 383.

⁵⁹ Pajur. Konstantin Päts, lk 366–370.

⁶⁰ Pajur. Suur kriis, lk 88.

⁶¹ Pajur. Konstantin Päts, lk 369–370.

⁶² Eesti Vabariigi põhiseadus 15.06.1920. – *Riigi Teataja* 1920, 113/114, 243.

⁶³ Pajur. Konstantin Päts, lk 378–379.

⁶⁴ Pajur. Suur kriis, lk 88.

⁶⁵ Gortfelder; Valge. Eesti ühiskonna poliitilised hoiakud murranguaastatel 1932–1934, lk 148.

⁶⁶ Samas, lk 148.

tervikuna.⁶⁷ Eelnõu läbikukkumisele aitas kaasa asjaolu, et eelnõu toetanud erakonnad ei teinud selle toetuseks aktiivset kihutustööd. Vaid 5700 vastuhääletaja meelemuutus oleks taganud eelnõu läbimineku, mis toonuks suure tõenäosusega kaasa poliitilise ja põhiseadusliku kriisi lõppemise.⁶⁸

Rahvahääletuse järel otsisid vabadussõjalased võimalust koostada uus eelnõu koostöös Riigikoguga, kuid parlament ei ilmutanud selleks tahtet.⁶⁹ Seetõttu otsustasid vabadussõjalased uue eelnõu iseseisvalt välja töötada.⁷⁰ Valminud eelnõu võeti EVKL juhatuses vastu 7. novembril ja esitati 10. novembril Riigikogule. Kuigi juriidiliselt oli tegemist kehtiva põhiseaduse muutmise eelnõuga, oli eelnõus sisaldunud muudatuste mastaapsuse tõttu sisuliselt tegemist uue põhiseaduse kavaga. Vabadussõjalaste eelnõu nägi ette rahvahääletusel viieks aastaks otsevalitava ja laia võimutäiusega riigipea institutsiooni loomist. Riigivanemaks nimetatavale riigipeale pidi kuuluma erakorraline dekreedioõigus ja edasilükkav vetoõigus, Riigikogu laialisaatmise õigus ja valimiste väljakuulutamise õigus. Samuti pidi riigipea toimima riigikaitse kõrgeima juhina ja nimetama ametisse valitsusi ning kõrgemaid riigiametnikke. Riigipea ei saanud muuta rahvahääletamise, rahvaalgatamise ega Riigikogu valimise seadust. Ta ei saanud põhiseaduse muutmiseks isegi ettepanekut teha, rääkimata selle muutmisest. Riigikogu ametiaeg pidi pikenema nelja aastani ja selle liikmete arv kahanema 50-ni. Nähti ette, et valitsus peab ametis püsimiseks omama nii Riigikogu kui riigipea usaldust. Kodanike põhiõigustes muudatusi ei tehtud.⁷¹ Vabadussõjalased ei soovinud demokraatiat piirata, vaid seda tugevdada: eelnõu vastuvõtmise korral pidi toimuma üleminek leppedemokraatia mudelilt enamusdemokraatia mudelile, mida iseloomustab täitevvõimu ülekaal seadusandliku võimu suhtes.⁷²

Kuigi vabadussõjalaste eelnõu pidi seaduse järgi pärast Riigikogule üleandmist avaldatama „Riigi Teataja Lisas“, jäi see viibima, sest õigusasjatundjad tuvastasid eelnõus mitmeid vastuolusid kehtiva põhiseadusega.⁷³ Eelnõu ilmus „Riigi Teataja Lisas“ alles 9. detsembril⁷⁴, pärast seda, kui Riigikogu juhatus oli võtnud seisukoha, et eelnõu õigustehnilisele puudulikkusele peab hinnangu andma rahvas. Kuna vabadussõjalaste eesmärgiks oli nende eelnõu rahvaalgatuse korras

⁶⁷ Pajur. Konstantin Päts, lk 379.

⁶⁸ Pajur. Suur kriis, lk 88.

⁶⁹ Gortfelder; Valge. Eesti ühiskonna poliitilised hoiakud murranguaastatel 1932–1934, lk 149.

⁷⁰ Pajur. Konstantin Päts, lk 414–415.

⁷¹ Eesti Vabariigi põhiseaduse muutmise seaduse eelnõu. – *Riigi Teataja Lisa* 09.12.1932, nr 97, lk 2721–2724.

⁷² Valge. Eesti parlament 1917–1940, lk 405.

⁷³ Marandi. Must-valge lipu all, lk 217.

⁷⁴ Eesti Vabariigi põhiseaduse muutmise seaduse eelnõu. – *Riigi Teataja Lisa* 09.12.1932, nr 97, lk 2721–2724.

rahvahääletusele panemine, asuti koguma selleks vajalikke toetusallkirju.⁷⁵ Rahvaalgatuse Riigikogule esitamiseks oli tarvis hankida vähemalt 500 allkirja.⁷⁶ 31. detsembril esitasid vabadussõjalased Riigikogule rahvaalgatusliku nõudmise rahvahääletuse korraldamiseks koos 1005 allkirjaga.⁷⁷ Rahvaalgatuse korras Riigikogule esitatud nõudmise rahvahääletusele panekuks oli täiendavalt tarvis vähemalt 25 000 toetusallkirja⁷⁸, mille kogumine pidi Riigikogu juhatuse otsusel aset leidma ajavahemikus 4. jaanuarist kuni 28. veebruarini.⁷⁹

Riigikogu erakonnad soovisid vabadussõjalaste eelnõu rahvahääletusele minekut vältida.⁸⁰ Pärast seda, kui vabadussõjalased olid oma põhiseadusprojekti Riigikogule esitanud, otsustas Riigikogu välja töötada sellega konkureeriva kava, mille koostamiseks moodustati 22. novembril uus põhiseaduskomisjon. Riigikogus arvati, et vabadussõjalaste eelnõu kukuks rahvahääletusel kindlasti läbi ja tekitaks poliitilist segadust, mistõttu peeti vajalikuks seda ennetada. Detsembri lõpuks oli põhiseaduskomisjon oma kiirustades koostatud projekti valmis saanud, kuid selle vastuvõtmisega otsustati oodata, sest veel jaanuari lõpus tundus, et vabadussõjalased ei saagi rahvahääletuse esilekutsumiseks vajalikke allkirju kokku. Allkirjade kogumise tempo oli jaanuari alguses tõepoolest aeglane. Olukorras, kus vabadussõjalaste eelnõu rahvahääletusele jõudmine ei olnud kindel, ei soovinud Riigikogu oma kava ennetavalt vastu võtta, kartes, et seegi võib rahvahääletusel läbi kukkuda. Veebruari alguses sai teatavaks, et vabadussõjalased on nõutud 25 000 allkirja kokku saadud, mis ajendas Riigikogu oma eelnõu vastu võtma. Seda tehti 14. veebruaril 51 poolt- ja 27 vastuhäälega.⁸¹

Riigikogu V koosseisu projekt sarnases suuresti IV koosseisu omaga, kuid olulisima muudatusena oli selles presidendi võimu ulatust mõnevõrra piiratud.⁸² Kuigi vabadussõjalaste kava oli esitatud varem, otsustas Riigikogu 22. veebruaril panna esimesena rahvahääletusele just omaenda eelnõu. Põhiseaduse teine rahvahääletus pidi toimuma 10.–12. juunil 1933. Riigikogus loodeti, et kui rahvas selle poolt hääletab, kaob vajadus vabadussõjalaste eelnõud rahvahääletusele panna.⁸³

⁷⁵ Marandi. Must-valge lipu all, lk 217.

⁷⁶ Riigikogu valimise, rahvahääletamise ja rahvaalgatamise seadus 18.02.1926. – *Riigi Teataja* 1926, 16, 17.

⁷⁷ Marandi. Must-valge lipu all, lk 217.

⁷⁸ Riigikogu valimise, rahvahääletamise ja rahvaalgatamise seadus 18.02.1926. – *Riigi Teataja* 1926, 16, 17.

⁷⁹ Marandi. Must-valge lipu all, lk 217.

⁸⁰ Gortfelder; Valge. Eesti ühiskonna poliitilised hoiakud murranguaastatel 1932–1934, lk 149.

⁸¹ Marandi. Must-valge lipu all, lk 218–222.

⁸² Pajur. Suur kriis, lk 88.

⁸³ Pajur. Konstantin Päts, lk 414–415.

Rahvahääletuse seadusesse lisati säte, mille kohaselt ei tohi põhiseaduse muutmiseelnõu rahvahääletusel läbimineku korral järgneva aasta jooksul teist analoogset eelnõu rahvahääletusele panna.⁸⁴ Rahvahääletuse läbikukkumise korral oli aga Riigikogu kohustatud vabadussõjalaste eelnõu rahvahääletuse välja kuulutama.⁸⁵

Kuigi vabadussõjalased esitasid toetusallkirjade kogumise tähtjaks, 28. veebruariks, Riigikogule peaaegu 56 000 toetusallkirja, ei kiirustatud nende soovitud rahvahääletust välja kuulutama. Ehkki toetusallkirjade hulk oli nõutust enam kui kaks korda suurem, saabus Riigikogule mitmeid kaebusi allkirjade kogumise nõuete rikkumise kohta. Seetõttu ei saanud rahvahääletust välja kuulutada enne, kui kõik allkirjalehed olid põhjalikult üle kontrollitud. Ei ole teada, kui kaua selleks aega kulus, kuid kindlasti ei olnud see peamine põhjus, miks hääletamise väljakuulutamise viibis.⁸⁶ Põhiseaduse muutmise rahvahääletus pidi välja kuulutatama vähemalt kolm kuud enne selle toimumist.⁸⁷ Kui vabadussõjalaste eelnõu rahvahääletus oleks veebruari lõpus välja kuulutatud, võinuks see toimuda juba mai lõpus või juuni alguses ehk enne Riigikogu eelnõu rahvahääletust, kuid Riigikogu muutis selle võimatuks.⁸⁸

Põhiseaduse esimesel rahvahääletusel saadud kogemustest õppinutena otsustasid V Riigikogu eelnõu toetajad seekord korraldada aktiivse propagandakampania. Vabadussõjalaste vastuseis oli varasemast suuremgi, sest nende koostatud põhiseadusprojekti rahvahääletuse väljakuulutamise eeltingimuseks oli V Riigikogu eelnõu läbikukkumine. Nii ka läks: „poolt“ hääletajaid oli 161 595, kuid „vastu“ hääletanuid koguni 333 107, mis tähendas Riigikogule varasemast palju suuremat läbikukkumist.⁸⁹ Hääletustulemus peegeldas rahva usaldamatust parlamendi tegevuse vastu, mis oli võrreldes eelnenud rahvahääletusega märgatavalt kasvanud.⁹⁰ Eelnõu toetajate hulka võis kahandada ka asjaolu, et võrreldes IV Riigikogu eelnõuga oli selles presidendi õigusi vähendatud.⁹¹ Hääletuse tulemuses kajastub rahva selge hinnang 1933. aastal veelgi süvenenud poliitilisele kriisile.⁹²

⁸⁴ Riigikogu valimise, rahvahääletamise ja rahvaalgatamise seaduse muutmise seadus. – *Riigi Teataja* 1933, 19, 133.

⁸⁵ Marandi. Must-valge lipu all, lk 218–222.

⁸⁶ Samas, lk 217–219.

⁸⁷ Eesti Vabariigi põhiseadus 15.06.1920. – *Riigi Teataja* 1920, 113/114, 243.

⁸⁸ Marandi. Must-valge lipu all, lk 218–222.

⁸⁹ Pajur. Konstantin Päts, lk 415–416.

⁹⁰ Pajur. Suur kriis, lk 88.

⁹¹ Zetterberg. Eesti ajalugu, lk 425.

⁹² Gortfelder; Valge. Eesti ühiskonna poliitilised hoiakud murranguaastatel 1932–1934, lk 146.

1.4. Sisepoliitiline olukord põhiseaduse kolmanda rahvahääletuse eel

1.4.1. Juunihääletuse järel võimendunud poliitiline pinevus

Riigikogu eelnõu teistkordne rahvahääletusel läbikukkumine põhjustas Toompeal tõsise kriisi – kaaluti isegi Riigikogu ennetähtaegset laialiminekut, kuid Riigikogu juhatus välistas selle võimaluse.⁹³ Kuigi valitsus soovis Riigikogult toetust oma õiguste suurendamisele, mis võimaldanuks vabadussõjalaste rahvahääletuse üldse ära jätta, ei leidnud see Riigikogu enamuse toetust, mistõttu tuli vabadussõjalaste eelnõu igal juhul rahvahääletusele panna. 29. juuni otsusega määrati põhiseaduse kolmanda rahvahääletuse toimumise ajaks 14.–16. oktoober.⁹⁴ Riigikogu ei asunud välja töötama uut põhiseaduse muutmise eelnõud, vaid seadis eesmärgiks saavutada rahvahääletusele pandud vabadussõjalaste eelnõu läbikukkumine.⁹⁵

Juunihääletuse järel võtsid kogupõllumehed vabadussõjalaste eelnõu suhtes kindla seisukoha: 18. juuni kongressil kutsus Konstantin Päts erakonnakaaslasti üles seda toetama. Kuigi kogupõllumeeste hinnangul oli vabadussõjalaste eelnõu osaliselt puudulik, pidasid nad esmatähtsaks täitevvõimu tugevdamise abil poliitilist stabiilsust suurendada, mis oli võimalik vaid põhiseadust muutes.⁹⁶ Kogupõllumehed leidsid, et nemad kui põhiseaduse muutmise kauaaegsed eestkõnelejad ei tohi oma eesmärgist loobuda.⁹⁷ Asunikud otsustasid 24. juuni kongressil jääda eelnõu suhtes erapooletuks, kuid Karl Einbundi juhtimisel moodustus partei sees eelnõud toetav tiib.⁹⁸

Valitsus ja parlament üritasid vabadussõjalaste eelnõu toetajate arvu vähendada ja taastada rahva usaldust, püüdes oma tegevusega avalikkusele demonstreerida, et põhiseaduse muutmiseks puudub igasugune vajadus ja vabadussõjalaste nõudmised saab rahuldada ka põhiseadust muutmata. Selleks koostas Riigikogu mitmeid vabadussõjalaste nõudmisi täitvaid eelnõusid, millest kõige ulatuslikumaks oli Ants Piibu täitevvõimu tugevdamise kava.⁹⁹ See jälgendas vabadussõjalaste eelnõu põhieesmärke, kuid ei nõudnud põhiseaduse muutmist.¹⁰⁰ Rahvuslik Keskerakond lootis nn Piibu kava Riigikogus vastu võtta juba enne oktoobrit, et vähendada rahva

⁹³ Gortfelder; Valge. Eesti ühiskonna poliitilised hoiakud murranguaastatel 1932–1934, lk 150.

⁹⁴ Pajur. Konstantin Päts, lk 416.

⁹⁵ Klesment. Sisepoliitiline kriis ja põhiseadus, lk 48–50.

⁹⁶ Pajur. Konstantin Päts, lk 418–422.

⁹⁷ Valge. Eesti parlament 1917–1940, lk 381.

⁹⁸ Marandi. Must-valge lipu all, lk 224–230.

⁹⁹ Klesment. Sisepoliitiline kriis ja põhiseadus, lk 48–50.

¹⁰⁰ Jaak Valge. Eesti parlament 1917–1940, lk 389–390.

toetust vabadussõjalaste eelnõule, kuid see ei pärvinud teiste erakondade toetust. Enamik õigusteadlasi pidas seda kava põhiseadust rikkuvaks.¹⁰¹

Pärast krooni devalveerimist 28. juunil muutus rahva rahulolematus Jaan Tõnissoni valitsusega varasemast veelgi suuremaks, muutes ühiskondliku kliima poliitiliselt plahvatusohtlikuks.¹⁰² Vabadussõjalaste vastane propaganda tegi olukorra veelgi pinevamaks. Sotsialistide häälekandja „Rahva Sõna“ hoiatas 1933. aasta suvel lugejaid korduvalt vabadussõjalaste väidetavate halbade kavatsuste eest.¹⁰³ 9. augusti lehes väideti täie kindlusega, et Eestis olevat algamas vabadussõjalaste vägivaldne riigipööre, mida rahastatakse Saksamaalt.¹⁰⁴ Sellele toetudes nõudsid sotsialistid valitsuselt kiiret tegutsemist väidetava hädaohu vastu¹⁰⁵: vabadussõjalaste „fašistlik diktatuur“ ei tohtivat realiseeruda.¹⁰⁶ Sotsialistid soovisid väljamõeldud valede levitamise abil sisepoliitilisi pingeid veelgi teravdada ning kujundada rahva meelsus vabadussõjalaste suhtes nii vaenulikuks, et tagada nende põhiseaduse eelnõu läbikukkumine.¹⁰⁷ 10. augustil kummutasid vabadussõjalased oma lehes Võitlus resoluutselt sotsialistide väited, nõudes valitsuselt provokatiivsete ja ohtlike valede levitamise takistamist.¹⁰⁸ Samal päeval asus Rahvuslik Keskerakond vabadussõjalaste eelnõu suhtes ametlikult eitavale seisukohale.¹⁰⁹

1.4.2. Kaitseseisukorra kehtestamine

Kuigi sotsialistid ei avaldanud vabadussõjalaste kohta esitatud väidete kinnituseks mingeid tõendeid, otsustas Jaan Tõnissoni valitsus sotsialistide nõudmisele alluda, kehtestades 11. augustil üleriigilise kaitseseisukorra. Sisekaitseüleva sundmäärustega keelustati Eesti riigiorganite tegevust kritiseerivate koosolekute pidamine, eeltsensuuri abil piirati trükivabadust ja anti sisekaitse ülemale õigus likvideerida riiklikule korrale ohtu kujutavaid rühmitusi.¹¹⁰ Kaitseseisukorra kehtestamine oli juriidiliselt äärmiselt halvasti põhjendatud. Üldsõnaliselt ja loosunglikult kõneldi Eesti riigikorra kaitsmise vajadusest, kuid ei toodud esile seda ohustavaid konkreetseid tegureid. Ohtlikuks tunnistatud poliitiliste rühmituste puhul ei täpsustatud, missugust

¹⁰¹ Marandi. Must-valge lipu all, lk 230–234.

¹⁰² Pajur. Suur kriis, lk 89.

¹⁰³ Pajur. Konstantin Päts, lk 408–409.

¹⁰⁴ Vägivaldne riigipööre Eestis teoksil. – *Rahva Sõna* 09.08.1933, lk 1.

¹⁰⁵ Valge. Eesti parlament 1917–1940, lk 384–386.

¹⁰⁶ Pajur. Konstantin Päts, lk 410–412

¹⁰⁷ Valge. Eesti parlament 1917–1940, lk 387.

¹⁰⁸ Kui kaua mõeldakse lubada riigile hädaohtlike valeteadete levitamist? – *Võitlus* 10.08.1933, lk 3.

¹⁰⁹ Valge. Eesti parlament 1917–1940, lk 389–390.

¹¹⁰ Samas, lk 386.

ohtu need Eesti riiklikule korrale kujutavad. Valitsusevastane kriitika võis küll kujutada ohtu Jaan Tõnissoni valitsusele, kuid kindlasti mitte Eesti põhiseaduslikule korrale. Samuti ei olnud kaitseseisukord poliitiliselt neutraalne: kui asunike ja sotsialistide tegevusele seati vaid osalisi piiranguid, siis Vabadussõjalaste Keskliidu tegevus otsustati ilma täiendavate selgitusteta täielikult keelustada. Seetõttu on ilmne, et kaitseseisukorra kehtestamist kasutati vahendina vabadussõjalaste tegevuse takistamiseks.¹¹¹

Ehkki Tõnisson oli lootnud, et kaitseseisukord mõjub rahvale kainestavalt, küttis see tegelikult valitsusevastaseid meeleolusid veel rohkemgi üles, sest kaitseseisukorra kehtestamine tundus enamikule inimestest põhjendamatu sammuna.¹¹² Kaitseseisukorrast hoolimata püsis ühiskondlik meeleolu ärev ning vastasseis vabadussõjalaste ja erakondade vahel ei näidanud laabumise märke.¹¹³ Vastupidiselt sotsialistide ootusele ei suutnud kaitseseisukord vabadussõjalaste tegevust peaaegu üldse takistada. Augustis sondeerisid sotsialistid pinda uue valitsuse moodustamiseks, millega taheti parandada Tõnissoni „eksimused“ ehk rakendada vabadussõjalaste vaigistamiseks rangemaid meetmeid ning jätta ära rahvahääletus. Sotsialistide pettumuseks ei soovinud kogupõllumehed sellises valitsuses osaleda ning Tõnissoni valitsus jäi püsima.¹¹⁴ Riigikogu püüdlused oma maine säilitamiseks ja vabadussõjalaste takistamiseks saavutasid täpselt vastupidise eesmärgi – Riigikogu maine langes veelgi, suurendades vabadussõjalaste populaarsust.¹¹⁵

1.4.3. Eelnõu rahvahääletusel läbimineku raskendamine

Augusti lõpus tegi Rahvuslik Keskerakond ettepaneku raskendada rahvahääletuse seaduse muutmise abil vabadussõjalaste eelnõu rahvahääletusel läbimineku. Õigupoolest sooviti taastada kuni 1931. aastani kehtinud kord, mille järgi oli rahvahääletusele pandud eelnõu läbiminekuks tarvis, et selle poolt hääletaks vähemalt 50% hääleõiguslikest kodanikest.¹¹⁶ Rahvahääletuse seadust oli viimati muudetud juunihääletuse eel, mil Riigikogu püüdis oma eelnõu läbimineku

¹¹¹ Rein Marandi. Must-valge lipu all. I osa, lk 284–287.

¹¹² Eduard Laaman. Põhiseaduse kriisi arenemine 1928–1933. – *Põhiseadus ja rahvuskogu*. Tallinn: Rahvuskogu üldkoosoleku juhatus 1937, lk 43–44.

¹¹³ Pajur. Suur kriis, lk 89.

¹¹⁴ Valge. Eesti parlament 1917–1940, lk 388.

¹¹⁵ Klesment. Sisepoliitiline kriis ja põhiseadus, lk 50.

¹¹⁶ Marandi. Must-valge lipu all, lk 230–234.

soodustada, otsustades, et selle läbimiseks piisab, kui poolthääli on rohkem kui vastuhääli ning poolthääletanute hulk moodustab vähemalt 30% hääleõiguslike kodanike arvust.¹¹⁷

Seaduse muutmise ettepanekut hakati Riigikogus arutama 3. oktoobril.¹¹⁸ Sellele töötasid kõige ägedamalt vastu vabadussõjalaste eelnõud toetanud kogupõllumehed, kelle sõnul ei olnud riigimehelik ega rahva vastu aus muuta rahvaalgatuse kaudu esitatud eelnõu rahvahääletusel vastuvõtmist Riigikogu esitatud eelnõu vastuvõtmisest raskemaks. Ettepaneku pooldajad kõnelesid, et vabadussõjalaste eelnõu läbimine võib kaasa tuua demokraatliku korra murenemise. Seadusemuudatuse vastased arvasid aga, et demokraatia võib ohtu sattuda siis, kui vabadussõjalaste eelnõu läbi kukub – kardeti, et kui eelnõu jääb seadusemuudatuse tõttu vastuvõtmata, võib see esile kutsuda tõsise rahutuste ja vägivalda laine.¹¹⁹ 4. oktoobril kiideti seadusemuudatus heaks hääletega 47 poolt ja 29 vastu, mis peegeldas Riigikogu erakondade hoiakuid vabadussõjalaste põhiseaduse muutmise eelnõu suhtes. Rahvahääletuse õnnestumise raskendamist toetasid kindlalt sotsialistid, kommunistid ja venelased, üksmeelselt vastu hääletasid vaid Põllumeeste Kogud. Rahvusliku Keskerakonna ja asunike-põllumeeste rühmades leidis nii poolt kui vastu hääletanuid. 12. oktoobril kuulutati seadusemuudatus välja ning see hakkas samal päeval kehtima.¹²⁰ Vabadussõjalaste eelnõu rahvahääletusel läbimiseks pidi selle poolt hääletama vähemalt 50% kõigist hääleõiguslikest kodanikest.¹²¹

1.5.4. Rahvahääletuse eelne poolt- ja vastukampania

Vabadussõjalaste eelnõu oli alates 1933. aasta suvest olnud poliitilise elu tulipunktiks, mille ümber keerles kogu erakondlik tegevus. Juba rahvahääletuse eel rõhutati ajakirjanduses selle suurt ajaloolist tähtsust ning kutsuti nii erakondi kui kodanikke üles selle osas selgeid seisukohti võtma. Lääne Teataja kirjutas ettenägelikult, et „kuna meie poliitiline tänapäev on igasuguste üllatustega harjunud, siis ei ole võimatu, et ka eelolev rahvahääletus erakondadele ja nende tegelastele teeb suure üllatuse. Rahvas armastab küll vahel tsirkust ja hindab leiba, kuid ei lase enesega siiski lõpmatuseni mängida“.¹²² Et rahvahääletuse seaduse muutmise otsustati alles kaks päeva enne rahvahääletuse algust, muutus selle üle peetud debatt rahvahääletuse kampania osaks.

¹¹⁷ Valge. Eesti parlament 1917–1940, lk 377.

¹¹⁸ Samas, lk 392

¹¹⁹ Marandi. Must-valge lipu all, lk 230–234.

¹²⁰ Valge. Eesti parlament 1917–1940, lk 401–402.

¹²¹ Riigikogu valimise, rahvahääletamise ja rahvaalgatamise seaduse §37 muutmise seadus 04.10.1933. – *Riigi Teataja* 1933, 81, 593.

¹²² Meie erakonnad ja poliitika. – *Lääne Teataja* 27.09.1933, lk 2.

Vabadussõjalased, kes kartsid, et eelnõu läbimineku raskendav seadusemuudatus võibki selle rahvahääletusel läbi kukutada, agiteerisid ägedalt selle vastu. Nad süüdistasid parlamenti rahva demokraatlike õiguste piiramises ja vabadussõjalaste vastu suunatud ebaõigluses. Vabadussõjalased said ennast esitleda rahva õiguste kaitsjatena, kutsudes üles toetama erakondadele vastanduvat „rahva eelnõud“.¹²³ Põhiseaduse kolmanda rahvahääletuse eel oli senises riigijuhtimises pettunute hulk võrreldes varasemate hääletustega veelgi kasvanud. Riigikogu oli teinud mitmeid tõsiseid vigu ning rahva pahameele vähemalt osaliselt õigusega ära teeninud, mis võimaldas vabadussõjalastel seda tugevalt kritiseerida. Valitsus oli püüdnud vabadussõjalaste tegevust takistada, piirates kaitseseisukorraga rahva põhiseaduslikke õigusi. Riiklike institutsioonide rahvast võõrandumine ehk rahva enamiku huvide vastu pöördumine lõi soodsad eeldused vabadussõjalaste eelnõu läbiminekuks¹²⁴

Rahvahääletuse eel arutleti ühiskonnas aktiivselt vabadussõjalaste eelnõu vastuvõtmise võimalike tagajärgede üle. Eelnõu vastased, eesotsas sotsialistidega, maalidid tulevikust sünge pildi: Eestit ootavat ees presidendi diktatuur rahva üle. Vabadussõjalased väitsid vastu, et nende eelnõu tugevdab rahva võimu, sest seda asub kaitsma rahva poolt valitud riigipea. 17. septembri avalikus kõnes kutsus Konstantin Päts veelikord üles rahvahääletusel kindlasti „poolt“ hääletama. Oktoobri alguses avaldas eelnõule toetust ka rahva seas kõrget autoriteeti omanud kindral Johan Laidoner, kelle sõnul olid kartused tulevase riigipea võimu liigsuurest ulatusest täiesti alusetud. Tõenäoliselt otsustasid paljud varem kõhkleva positsioonil olnud kodanikud just Laidoneri avalduse mõjul eelnõu toetama asuda. Ka Riigikogu esimees Karl Einbund soovitas eelnõu poolt hääletada, sest see olevat tema sõnul peaaegu täielikult IV Riigikogu eelnõu pealt „maha kirjutatud“. Laidoneri ja Einbundi sõnavõtte kritiseeris omakorda mõjukas kogupõllumees Jaan Teemant, kes oli erinevalt enamikust oma parteikaaslastest eelnõule täielikult vastu.¹²⁵ Rahvahääletuse eelne kampaania kajastus ka ajakirjandusväljaannete sisus. Lisaks vabadussõjalaste häälekandjale Võitlus tegi eelnõule aktiivset toetuspropagandat Põllumeeste Kogude väljaanne Kaja¹²⁶. Kui Postimees kirjutas rahvahääletuse esimesel päeval, et „kõik isamaalikult mõtlevad kodanikud hääletavad rahva vabaduse kitsendamise vastu“¹²⁷, siis Päevalehes nii jõuliseid üleskutseid ei

¹²³ Marandi. Must-valge lipu all, lk 235–238.

¹²⁴ Valge. Eesti parlament 1917–1940, lk 403–404.

¹²⁵ Marandi. Must-valge lipu all, lk 224–238.

¹²⁶ Otsustavad päevad lähenevad. – *Kaja* 12.09.1933, lk 2.

¹²⁷ Täna algab rahvahääletus. – *Postimees* 14.10.1933, lk 2.

avaldatud. Sotsialistid tegid kõige häälekamat vastupropagandat, aga ei nõudnud rahvahääletuse boikoteerimist, mis oleks samuti võinud viia eelnõu läbikukkumiseni.¹²⁸ Rahva Sõna 14. oktoobri numbris kutsuti kodanikke üles hääletama „vastu“, korrates teadet lehe esiküljel koguni kolm korda.¹²⁹

Mida lähemale rahvahääletus jõudis, seda intensiivsemaks muutus kihutustöö. Kodanikele jagati laiali koormate viisi kihutuskirjandust ja peeti arvukaid kõnekoosolekuid. Hoolimata aktiivsest propagandast ei muutunud kodanikud selle suhtes tõrjuvaks, vaid näitasid koosolekute ja kirjanduse vastu üles suurt huvi.¹³⁰ Rahvahääletuse eelsetel päevadel hoogustus avalikus ruumis propagandaplakatite ülesseadmine, kuid nende levikut piiras asjaolu, et mõlemad pooled püüdsid vastastikku teineteise plakateid salaja maha rebida. Plakatite kahjustamise vältimiseks läkitasid nii sotsialistid kui vabadussõjalased tähtsamate kuulutustahvlite juurde valvurid, kes pidid ööpimeduses plakatitel silma peal hoidma. Kihutusloosungeid maaliti isegi tänavakividele.¹³¹ 12. oktoobril keelustas sisekaitse ülem rahvahääletuse toimumispäevadel koosolekute pidamise.¹³² Selle kompenseerimiseks tehti 13. oktoobril eriliselt aktiivset kihutustööd. Nii eelnõu pooldajad kui vastased tegid viimase hetkeni aktiivset kampaaniat ja kihutusköösölekute korraldamine muutus vabadussõjalaste ja sotsialistide vaheliseks võistluseks. Päevaleht kirjutas, kuidas „rahvas voorib ühelt kõnekoosolekult teisele“. Kampaaniaürituste erakordne populaarsus näitas rahva suurt huvi saabuva hääletuse vastu, mis andis põhjust uskuda, et hääletusaktiivsus kujuneb kõrgeks.¹³³ Rahvahääletuse eel valitses rahva hulgas „selline elavus, selline momendi sündmustele aktiivselt kaasaelamine, nagu ei kunagi varemalt“.¹³⁴

¹²⁸ Gortfelder; Valge. Eesti ühiskonna poliitilised hoiakud murranguaastatel 1932–1934, lk 151.

¹²⁹ Kõik kodanikud hääletamiskastide juure! – *Rahva Sõna* 14.10.1933, lk 1.

¹³⁰ Rahvahääletuse eelpäevik. – *Päevaleht* 13.10.1933, lk 1.

¹³¹ Pealinn rahvahääletuse eel. – *Kaja* 13.10.1933, lk 1.

¹³² Täna algab rahvahääletus. – *Kaja* 14.10.1933, lk 1.

¹³³ Viimaseid kihutusköösölekuid. – *Päevaleht* 14.10.1933, lk 1.

¹³⁴ Rahvas otsustab. – *Vaba Maa* 15.10.1933, lk 1.

II Põhiseaduse kolmanda rahvahääletuse korraldus, tulemused ning järelkaja

2.1. Ettevalmistused rahvahääletuse korraldamiseks

Sarnaselt varasemate rahvahääletustega olid ka oktoobrihääletuse korraldamise aluseks 1926. aastal vastu võetud rahvahääletuse seadusega kehtestatud nõuded. Eesti jagunes kümneks hääletusringkonnaks. Harjumaa, Läänemaa, Pärnumaa, Saaremaa, Järvamaa, Tartumaa, Virumaa ja Viljandimaa ringkondadele lisandus Võru-, Valga- ja Petserimaa ühendav ringkond ning omaette ringkonna moodustas Tallinn. Kõik ülejäänud linnad kuulusid maakondlike ringkondade alla. Hääletusjaoskondade nimekirja, v.a Kaitseväge jaoskonnad, pidi kinnitama siseminister ning seda uuendati iga kolme aasta järel. Jaoskondade asukohad ja arv määrati selliselt, et kõik kodanikud pääseksid hääletama oma elukohast mitte enam kui 5 kilomeetri kaugusel.¹³⁵ 1932. aastal kinnitatud ning esimesel kahel põhiseaduse rahvahääletusel kehtinud jaoskondade nimestik oli ka oktoobrihääletuse korraldamise aluseks – siseministri otsusel tehti selles vaid üksikuid muudatusi. 30. juunil saatis valitsus uuendatud jaoskondade nimestiku Riigikogu juhatusele. Üle Eesti oli kokku 1337 hääletusjaoskonda¹³⁶, millele lisandusid 25 Kaitseväge jaoskonda.¹³⁷

Rahvahääletuse korraldamise eest vastutamine jagunes hierarhiliselt Riigikogu juhatuse, ringkonnakomiteede ning jaoskonnakomisjonide vahel. Riigikogu juhatuse ülesannete hulka kuulus rahvahääletuse väljakuulutamise ja ringkonnakomiteede tegevuse üle järelevalvamine. Samuti pidi Riigikogu juhatus korraldama hääletusmaterjalide ehk hääletussedelite, ümbrike, nimeliste tunnistuste, eelnõu tekstide ja kõigi muude vajalike dokumentide valmistamise ja nende laialisaatmise ringkonnakomiteedele ning jaoskonnakomisjonidele. Hääletuse järel pidi Riigikogu juhatus tegema ringkonnakomiteede protokollide alusel hääletusest lõpliku kokkuvõtte ja tulemused välja kuulutama.¹³⁸ Hääletusringkondade tegevust juhtisid ringkonnakomiteed, mis allusid Riigikogu juhatusele. Nende ülesandeks oli kontrollida jaoskonnakomisjonide tegevust, menetleda kaebusi ning edastada Riigikogu juhatusele hääleõiguslike kodanike nimekirjad ja rahvahääletuse tulemuste protokollid. Ringkonnakomiteed olid kõikjal 5-liikmelised. Maakondlike ringkonnakomiteede eesotsas olid maakonnaavalitsuste esimehed ning Tallinna

¹³⁵ Riigikogu valimise, rahvahääletamise ja rahvaalgatamise seadus 18.02.1926. – *Riigi Teataja* 1926, 16, 17.

¹³⁶ RA, ERA.80.5.2109, l. 1–21: hääletusjaoskondade nimestik, 30.06.1933.

¹³⁷ RA, ERA.80.5.2026, l. 1–86: ringkonnakomiteede protokollid, 18–24.10.1933.

¹³⁸ Riigikogu valimise, rahvahääletamise ja rahvaalgatamise seadus 18.02.1926. – *Riigi Teataja* 1926, 16, 17.

ringkonnakomiteed juhtis linnapea. Võru-Valga-Petseri ringkonnakomiteed juhtis Võru maakonnavalitsuse esimees. Jaoskonnakomisjonid allusid ringkonnakomiteedele. Nende ülesandeks oli hääletussedelite vastuvõtmine, nende ülelugemine ja protokollimine. Jaoskonnakomisjonid olid 4-liikmelised ja koosnesid vastavalt nende paiknemisele kas linna-, alevi- või vallavolikogu poolt valitud liikmetest. Kaitseväge jaoskonnakomisjonid moodustati väeosade põhiselt erikorra alusel.¹³⁹

Kõik linna-, alevi- ja vallavalitsused olid kohustatud pidama arvet oma territooriumil elavate hääleõiguslike kodanike üle. Seda tehti jaoskondade põhiselt: kõik kodanikud pidid kuuluma oma elukohale kõige lähema jaoskonna nimekirja. Nimekirju tuli uuendada kaks korda aastas. Linna-, alevi- ja vallavalitsused ning kaitsevägeosad pidid saatma hääleõiguslike kodanike nimekirjad ringkonnakomiteedele hiljemalt 55 päeva enne rahvahääletuse algust. Ringkonnakomiteed pidid koostama hääleõiguslike kodanike koondnimekirjad ning esitama need Riigikogu juhatusale hiljemalt 50 päeva enne rahvahääletuse algust.¹⁴⁰ 1. juulil 1933 saatis Riigikogu esimees valitsusele teate, et kõigi hääletusjaoskondade hääleõiguslike kodanike nimekirjad peavad jõudma 19. augustiks ringkonnakomiteedeni, mis omakorda peavad need edastama 24. augustiks Riigikogu juhatusale. Riigikogu juhatus palus valitsusel anda omavalitsustele vastavad korraldused selleks, et hääleõiguslike kodanike nimekirju asutaks kõikjal aegsasti koostama. Riigikogu juhatus vajab hääleõiguslike kodanike nimekirju selleks, et teada, kui palju hääletussedeleid, ümbrikke ja nimelisi tunnistusi tuleb omavalitsustele saata.¹⁴¹

Kõigi 10 hääletusringkonna hääleõiguslike kodanike nimekirjad jõudsid Riigikogu juhatuseni nõutud tähtajaks. 22. augustil saatsid oma nimekirjad Saaremaa, Virumaa ja Viljandimaa ringkonnakomiteed. 23. augustil tegid seda Harjumaa, Järvamaa, Läänemaa ja Pärnumaa ringkonnakomiteed. Tartumaa, Tallinna ja Võru-Valga-Petseri ringkonnakomiteed saatsid oma nimekirjad ära 24. augustil. Ringkonnakomiteede esitatud hääleõiguslike kodanike koondarvud on esile toodud tabelis 1. Esitatud nimekirjade järgi oli hääleõiguslike kodanikke kokku 763 073. Nende arv võis hiljem nimekirjade parandamise käigus muutuda. Tallinna ringkonnakomitee

¹³⁹ Riigikogu valimise, rahvahääletamise ja rahvaalgatamise seadus 18.02.1926. – *Riigi Teataja* 1926, 16, 17.

¹⁴⁰ Samas.

¹⁴¹ RA, ERA.80.5.2108, l. 1: Riigikogu esimehe kiri Vabariigi Valitsusele, 01.07.1933.

teataski Riigikogu juhatusele et hääleõiguslike arv võib sügise saabudes tõusta, sest oodata oli rahva „tagasivoolu“ maalt linna.¹⁴²

Tabel 1. Hääleõiguslike kodanike arv hääletusringkondades augusti lõpu seisuga.¹⁴³

Tallinn	Harju- maa	Järva- maa	Lääne- maa	Pärnu- maa	Saare- maa	Tartu- maa	Viljandi- maa	Viru- maa	Võru-Valga- Petseri
107 535	72 460	38 749	50 361	65 919	35 249	122 879	51 969	96 524	121 428

3. juulil saatis Riigikogu juhatus valitsusele ametliku teadaande rahvahääletuse toimumise kohta.¹⁴⁴ See oli järgnev: „Riigikogu juhatuse otsusel Riigikogu valimise, rahvahääletamise ja rahvaalgatamise seaduse [---] põhjal pannakse rahvaalgatuse korras algatatud Põhiseaduse muutmise eelnõu – „Eesti Vabariigi põhiseaduse muutmise seadus“ – rahvahääletamisele 14., 15. ja 16. oktoobril 1933“.¹⁴⁵ Teade avaldati muutmata kujul olulisemates ajalehtedes: saksakeelne väljaanne *Revalsche Zeitung* avaldas selle juba 3. juulil ning päev hiljem jõudis see *Postimehe*, *Päevalehe*, *Maalehe*, *Vaba Maa*, *Kaja* ja venekeelse lehe *Vesti Dnja* lugejateni.¹⁴⁶ 5. juulil saatis Riigikogu juhatus valitsusele ka põhiseaduse muutmise eelnõu ametliku teksti.¹⁴⁷ *Päevaleht* avaldas selle 7. juulil, *Maaleht*, *Vaba Maa*, *Kaja* ja *Rahva Sõna* 8. juulil, *Postimees* 9. juulil ning *Revalsche Zeitung* ja *Vesti Dnja* 11. juulil.¹⁴⁸ Eelnõu tekst saadeti samal päeval laiali kõigile linna-, alevi- ja vallavalitsustele, kes pidid Riigikogu juhatust teavitama selle kättesaamisest – enamik omavalitsusi tegi seda ühe nädala jooksul, kuid Venevere vald teatas pärast Riigikogu juhatuse järelepärimist 29. juulil, et neile saadetud eelnõu tekst on „ära põlenud“, mistõttu saadeti neile uus tekst, mis jõudis kohale alles 2. augustil.¹⁴⁹

Rahvahääletamise seadus määras, et rahvahääletus peab toimuma ühetaoliste pabersedelitega – rahvahääletusele pandud eelnõu toetamiseks tuli hääletuskasti lasta sedal „poolt“ ning mittetoetamise soovi korral sedel „vastu“. Riigikogu juhatus pidi hääletusedelite kujunduse kinnitama vähemalt 30 päeva enne hääletuse algust ning laskma need valmistada.¹⁵⁰ 6. juulil

¹⁴² RA, ERA.80.5.2107, l. 1–12: ringkonnakomiteede teadaanded Riigikogu juhatusele, 22–24.08.1933.

¹⁴³ RA, ERA.80.5.2107, l. 1–12: ringkonnakomiteede teadaanded Riigikogu juhatusele, 22–24.08.1933.

¹⁴⁴ RA, ERA.80.5.2108, l. 2: Riigikogu asjadevalitseja kiri kohtu- ja siseministrile, 03.07.1933.

¹⁴⁵ RA, ERA.80.5.2108, l. 4: Riigikogu juhatuse teadaanne, 03.07.1933.

¹⁴⁶ RA, ERA.80.5.2108, l. 5-5p: ajalehtede väljalõiked, 03.07.1933–05.07.1933.

¹⁴⁷ RA, ERA.80.5.2108, l. 6: Riigikogu asjadevalitseja kiri kohtu- ja siseministrile, 05.07.1933.

¹⁴⁸ RA, ERA.80.5.2108, l. 11–17: ajalehtede väljalõiked, 07.07.1933–11.07.1933.

¹⁴⁹ RA, ERA, 80.5.2106, l. 3–15: Riigikogu juhatuse kirjavahetuse kronoloogia, 06.07.–02.08.1933

¹⁵⁰ Riigikogu valimise, rahvahääletamise ja rahvaalgatamise seadus 18.02.1926. – *Riigi Teataja* 1926, 16, 17.

saadetigi valitsusele hääletussedelite kujunduspõhimõtted: kasutati paberilipikuid mõõtudega 11,5×8,5 cm, millest ühel suur kiri „poolt“ ja teisel „vastu“.¹⁵¹ Kuna hääletussedelid tuli hääletuskasti lasta kinnistes ümbrikutes, oli tarvis hankida ka ümbrikud, mis pidid seaduse järgi olema ühetaolised, läbipaistmatud ja märgistatud Riigikogu juhatuses templiga.¹⁵² 5. juulil sõlmis Riigikogu kantselei ümbrikute ostulepingu paberitootmisettevõttega Raf. Haarla.¹⁵³

Lisaks hääletussedelitele ja ümbrikele pidi Riigikogu kantselei tellima nimeliste tunnistuste blanketid ning toimetama need aegsasti linna-, alevi- ja vallavalitsustele, kes pidid need ära täitma ja saatma koos hääletussedelitega kõigile hääleõiguslikele kodanikele laiali. Nimelisele tunnistusele märgiti hääleõigusliku isiku nimi, elukoht, elukohajärgne hääletusjaoskond ning järjekorranumber selle jaoskonna hääleõiguslike kodanike nimekirjas. Kodanikel oli võimalik hääletada vaid oma elukohajärgses jaoskonnas, kuid erandina võidi seda nimelise tunnistuse alusel lubada teha ka mõnes teises sama hääletusringkonna jaoskonnas. Nimelised tunnistused pidid kodanike postkastidesse jõudma hiljemalt viis päeva enne rahvahääletuse algust.¹⁵⁴ Nimelised tunnistused sisaldasid lisaks kodanike isikuandmetele ka hääletusjuhust, milles rõhutati, et ümbrikusse ei tohi panna midagi muud peale ühe hääletussedeli – vastasel juhul loetakse ümbriku sisu kehtetuks. Märgiti ka, et kui kodanikele saadetud sedelid on enne jaoskonda jõudmist „kaotsile või rikki“ läinud, on võimalik jaoskonnast saada asendussedelid.¹⁵⁵ Nimelise tunnistuse blanketi näidis on esitatud lisas 2.

Septembri alguses alustas Riigikogu kantselei hääletamismaterjalide ehk nimeliste tunnistuste, hääletussedelite, ümbrike, protokollilehtede ja eelnõu tekstide laialisaatmist linna-, alevi- ja vallavalitsustele. Septembri lõpuks olid saadetised kõikjale kohale jõudnud. Mõned omavalitsused teatasid, et vajavad rohkem materjale, mistõttu saatis Riigikogu juhatus välja mitmeid lisasaadetisi. Kaitsevæele saadeti hääletusmaterjalid laiali alles oktoobri alguses.¹⁵⁶ Riigikogu juhatus teatas, et kui rahvahääletuse ajal peaks jaoskondades tekkima vajadus täiendavate nimeliste tunnistuste, hääletussedelite või põhiseaduse muutmise eelnõu väljatrükkide järele, on neid võimalik hankida ringkonnakomiteede käest, kellele Riigikogu juhatus eelnimetatud materjale tagavaraks saatis.

¹⁵¹ RA, ERA.80.5.2108, l. 18–19: Riigikogu asjadevalitseja kiri kohtu- ja siseministrile, 06.07.1933.

¹⁵² Riigikogu valimise, rahvahääletamise ja rahvaalgatamise seadus 18.02.1926. – *Riigi Teataja* 1926, 16, 17.

¹⁵³ RA, ERA, 80.5.2106, l. 15p: teade sõlmitud lepingust, 05.07.1933.

¹⁵⁴ Riigikogu valimise, rahvahääletamise ja rahvaalgatamise seadus 18.02.1926. – *Riigi Teataja* 1926, 16, 17.

¹⁵⁵ RA, ERA.80.5.2113, l. 2–4: Nimeline tunnistus rahvahääletamisele ilmumiseks, 10.10.1933.

¹⁵⁶ RA, ERA, 80.5.2106, l. 22–37: teated rahvahääletuse materjalide väljasaatmisest, 01.09–04.10.1933.

Tallinnasse ja Harjumaale tagavaramaterjale ei saadetud, sest seal oli võimalik neid vajadusel Riigikogu kantseleist piisavalt kiiresti jaoskondadesse toimetada.¹⁵⁷

2.2. Rahvahääletuse toimumise korraldus

Lisaks korralduslikele ettevalmistustele püüdis Riigikogu juhatus tagada, et hääletustulemused saaksid protokollitud korrektselt. Selgub, et Riigikogu juhatus ei jäänud eelmise rahvahääletuse ajal protokollide koostamise kvaliteediga rahule: jaoskonnakomisjonidele saadetud ringkirjas heideti ette protokollide lohakat ja vigast täitmist ning kehtetute sedelite ebaõiget grupeerimist. Riigikogu juhatus edastas neile täpsustavad juhised protokollide täitmise, sedelite pakkimise ja ärasaatmise kohta, et vältida varasemaid vigu.¹⁵⁸ Ringkonnakomiteedele saadetud ringkirjas pöörati tähelepanu nende eelmise rahvahääletuse ajal tehtud vigadele ja edastati täpsustavad juhtnöörid. Riigikogu juhatus rõhutas näiteks, et jaoskonnakomisjonide protokollid tuleb õigesti nummerdada ja neid võib parandada ainult punase tindiga. Riigikogu juhatus nõudis, et ringkonnakomiteed töötaksid korralikult, ent ka kiiresti: Riigikogu juhatus soovis neilt hääletustulemuste kokkuvõtteid saada võimalikult ruttu, et eelnõu läbimineku korral saaks Riigikogu kohe hakata rahvahääletuse tulemuse jõustamiseks vajalikke samme astuma.¹⁵⁹

Kõik hääletajad pidid jaoskonnas esitama oma nimelise tunnistuse ning ilma selleta hääletama ei pääsenud. Kuid hääleõiguslike kodanike nimekirjades esinenud ebatäpsuste tõttu ei pruukinud kõik kodanikud nimelist tunnistust kätte saada – näiteks võidi see elukoha muutuse tõttu saata valele aadressile. Seepärast kutsuti ajakirjanduses üles kõiki nimelist tunnistust mittesaanud kodanikke seda endale ise nõudma.¹⁶⁰ Seda võis teha kuni kaks päeva enne rahvahääletuse algust ehk hiljemalt 11. oktoobril.¹⁶¹ Kui augustis Riigikogu juhatusel saadetud hääleõiguslike kodanike nimekirjadesse kuulus kokku 763 073 isikut¹⁶², siis ringkonnakomiteede protokollide järgi oli hääletuse ajal hääleõiguslikke isikuid vaid 739 406 ehk 3,1% vähem.¹⁶³ Arvu vähenemise põhjuseks oli andmete ebatäpsus: augustis esitatud nimekirjad põhinesid 1932. aasta andmetel, kuid 1933. aastal enam sellist andmete täpsust tagada ei suudetud. Kuna 1932. aasta

¹⁵⁷ RA, ERA.80.5.2111, l. 4–12: Riigikogu juhatusel ringkiri, 04.10.1933.

¹⁵⁸ RA, ERA.80.5.2111, l. 1–3: Riigikogu juhatusel ringkiri, 04.09.1933.

¹⁵⁹ RA, ERA.80.5.2111, l. 13–14: Riigikogu juhatusel ringkiri, 06.10.1933.

¹⁶⁰ Tähelepanemiseks kõigile hääleõiguslikele kodanikele. – *Ringvaade* 06.10.1933, lk 5.

¹⁶¹ Riigikogu valimise, rahvahääletamise ja rahvaalgatamise seadus 18.02.1926. – *Riigi Teataja* 1926, 16, 17.

¹⁶² RA, ERA.80.5.2107, l. 1–12: ringkonnakomiteede teadaanded Riigikogu juhatusel, 22–24.08.1933.

¹⁶³ RA, ERA.80.5.2026, l. 1–86: ringkonnakomiteede protokollid, 18–24.10.1933.

rahvahääletusel oli hääletamine kohustuslik, tahtis enamik kodanikke veenduda, et nende andmed oleksid nimekirjades õiged. Kuid oktoobrihääletuse eel ei ilmutanud hääletusel mitteaastade kavatsesvad isikud oma andmete õigsuse kontrollimiseks mingisugust huvi, mistõttu jäid paljud neist hääleõiguslike nimekirjadest välja.¹⁶⁴ Hääleõiguslike kodanike arvu vähenemine tähendas, et omavalitsustele saadetud hääletusmaterjale jäi pigem üle kui puudu ning Riigikogu juhatus ei pidanud muretsema nende otsasaamise pärast. Tabelis 2 on võrreldud hääleõiguslike kodanike arvu muutumist rahvahääletuse eel.

Tabel 2. Hääleõiguslike kodanike arv augustis ja oktoobris.¹⁶⁵

Hääletusringkond	Hääleõiguslike kodanike arv augustis	Hääleõiguslike kodanike arv oktoobris	Muutus
Tallinn	107 535	99 230	-8305 (-7,7%)
Harjumaa	72 460	69 114	-3346 (-4,6%)
Järvamaa	38 749	38 498	-251 (-0,6%)
Läänemaa	50 361	49 324	-1037 (-2,1%)
Pärnumaa	65 919	64 408	-1511 (-2,3%)
Saaremaa	35 249	34 538	-711 (-2,0%)
Tartumaa	122 879	121 202	-1677 (-1,4%)
Viljandi	51 969	51 577	-392 (-0,8%)
Virumaa	96 524	94 589	-1935 (-2,0%)
Võru-Valga-Petseri	121 428	116 926	-4502 (-3,7%)
Kokku	763 073	739 406	-23 667 (-3,1%)

Hääleõiguslike kodanike arvu vähenemine tähendas, et vähenes ka eelnõu läbiminekuks vajalike „poolt“ häälte arv, mida pidi olema vähemalt 50% hääleõiguslike kodanike arvust.¹⁶⁶ Kuna hääleõiguslike kodanike arv võis kuni hääletuse alguseni muutuda, lähtuti ajakirjanduses veel hääletuse järelgi eeldusest, et hääleõiguslike kodanikke on 763 073 ja seega on hääletuse läbiminekuks vaja vähemalt 381 537 poolthäält.¹⁶⁷ Ent kuna hääleõiguslike arv langes, oleks eelnõu läbiminekuks tegelikult piisanud juba 369 703 poolthäälest.

¹⁶⁴ Tooms. Rahvahääletused põhiseaduse muutmiseks, lk 605-606.

¹⁶⁵ RA, ERA.80.5.2107, l. 1–12: ringkonnakomiteede teadaanded Riigikogu juhatusle, 22–24.08.1933; RA, ERA.80.5.2026, l. 1–86: ringkonnakomiteede protokollid, 18–24.10.1933.

¹⁶⁶ Riigikogu valimise, rahvahääletamise ja rahvaalgatamise seaduse §37 muutmise seadus 04.10.1933. – *Riigi Teataja* 1933, 81, 593.

¹⁶⁷ Põhiseaduse muutmise otsustatud. – *Postimees* 18.10.1933, lk 1.

Linna-, alevi- ja vallavalitsused pidid rahvahääletuse alguspäevaks ette valmistama hääletusjaoskondade ruumid. Lisaks hääletuskastide ülesseadmisele tuli tagada hääletamise salajasus: hääletajad pidid saama hääletussedeli ümbrikku panna ilma teiste kodanike juuresolekuta.¹⁶⁸

Rahvahääletus algas 14. oktoobri hommikul kell 9. Esimestel hääletuspäevadel suleti jaoskonnad kell 21 ning viimasel hääletuspäeval kell 14.¹⁶⁹ Hääletuse toimumise ajal pidi kõigis jaoskondades kohal viibima vähemalt kolm jaoskonnakomisjoni liiget. Jaoskonnakomisjonide tegevust võisid kontrollida kõik soovijad. Hääletajad pidid jaoskonnakomisjonile esitama nende hääleõiguslikkust tõendava nimelise tunnistuse, misjärel anti neile Riigikogu pitseriga ümbrik. Pärast eraldatud kohas hääletussedeli ümbrikku panemist tuli see anda jaoskonnakomisjoni liikme kätte, kes ümbriku hääletaja nähes hääletuskasti lasi. Jaoskonnakomisjonid ei tohtinud lubada hääletusruumidesse relvastatud ega joobnud isikuid ning pidid valvama, et jaoskonna sees ega selle ümbruses ei tehtaks poliitilist kihutustööd. Hääletuse esimese kahe päeva õhtul pidi jaoskonnakomisjoni juhataja kinni pitseerima hääletuskasti ja hääletusruumi ukse. Hääletusruumi suletud oleku ajaks pandi selle sissepääs mehitatud valve alla.¹⁷⁰ Kaitseseisukorra tingimustes toimunud rahvahääletuse ajal oli olukord riigis rahulik ning avaliku korra rikkumisi ei tuvastatud.¹⁷¹ Ajalehe Kaja teatel kulges hääletamine kõikjal lodusalt ja sujuvalt, sest eelnevate rahvahääletuste käigus olid hääletusprotseduurid juba kõigile selgeks saanud.¹⁷²

Pärast hääletuse lõppenuks kuulutamist alustasid jaoskonnakomisjonid kohe ümbrikute ülelugemist, et kontrollida nende arvu vastavust hääletusel osalenute arvule. Seejärel avati ümbrikud ning loeti poolt- ja vastuhääled kokku ning tuvastati kehtetud sedelid. Jaoskonnakomisjonid pidid oma tegevuse ja hääle lugemise tulemused protokollima ning saatma need ringkonnakomiteedele koos kõigi hääletussedelitega. Ringkonnakomiteed pidid veenduma, et jaoskonnakomisjonid on sedelid õigesti protokollinud. Jaoskonnakomisjonide protokollide kontrollimise ja vajaduse korral parandamise järel rehkendasid ringkonnakomiteed kõigi jaoskondade hääletustulemused kokku ning koostasid koondprotokollid. Sarnaselt jaoskonnakomisjonidele olid ka ringkonnakomiteede istungid avalikud. Ringkonnakomiteed pidid

¹⁶⁸ Riigikogu valimise, rahvahääletamise ja rahvaalgatamise seadus 18.02.1926. – *Riigi Teataja* 1926, 16, 17.

¹⁶⁹ Viimaseid kihutuskosolekuid. – *Päevaleht* 14.10.1933, lk 1.

¹⁷⁰ Riigikogu valimise, rahvahääletamise ja rahvaalgatamise seadus 18.02.1926. – *Riigi Teataja* 1926, 16, 17.

¹⁷¹ Valge. Eesti parlament 1917–1940, lk 403.

¹⁷² Poolt hääled ülekaalus. – *Kaja* 17.10.1933, lk 1.

oma koostatud protokollid saatma Riigikogu juhatusel koos jaoskonnakomisjonide protokollide ja kõigi hääletussedelitega.¹⁷³

2.3. Rahvahääletuse tulemused ringkonnakomiteede andmetel

Rahvahääletusest osavõtt kujunes väga elavaks ning ennustati et lõplik hääletusaktiivsus ületab 75% piiri.¹⁷⁴ Juba esimesel päeval käis hääletamas 30–35% hääleõiguslikest kodanikest.¹⁷⁵ Rahvahääletuse tulemuste koostamine toimus kiiresti. 16. oktoobri õhtul ilmunud ajalehe Kaja eriväljaanne teatas, et eelnõu on läbi läinud – selleks ajaks kokku lugeda jõutud poolthääle arvu ületas 381 000 piiri.¹⁷⁶ 17. oktoobril võis vabadussõjalaste ajaleht raporteerida, et „rahvas võitis“.¹⁷⁷ Valitsus teavitas rahvahääletuse esialgsetest tulemustest 17. oktoobril ka välisesindusi. Moskvasse, Leningradi ja Genfi telegrafeeriti: „Poolt 416 tuhat vastu 157 tuhat seisukord täiesti rahulik“.¹⁷⁸ Postimehe toimetuse koostatud ja 18. oktoobri lehes avaldatud esialgse hääletustulemuste kokkuvõtte järgi sai eelnõu 414 743 „poolt“ ja 156 426 „vastu“ häält.¹⁷⁹ Esialgsed tulemused olid silmapaistvalt täpsed ega erinenud oluliselt lõplikust hääletustulemusest. Ametlike hääletustulemuste saamiseks pidi Riigikogu juhatus ära ootama ringkonnakomiteede protokollide laekumise. Selgub, et nende koostamise kiirus erines ringkonniti märkimisväärselt. Saaremaa ja Tallinna ringkonnakomiteed saatsid hääletustulemuste protokollid Riigikogu juhatusel juba 18. oktoobril. 19. oktoobril tegid seda Valga-Võru-Petseri, Läänemaa ja Viljandimaa ringkonnakomiteed. 20. oktoobril panid oma protokollid teele Viru-, Tartu- ja Järvamaa komiteed. Pärnumaa ja Harjumaa ringkonnakomiteed saatsid oma protokollid ära alles 21. ja 24. oktoobril.¹⁸⁰ Ringkonnakomitee protokollilehe näidis on esitatud lisas 1.

Tallinna ringkonnas toimus hääletamine 31 jaoskonnas. Hääleõiguslikke kodanikke oli kokku 99 230, kellest osales hääletamisel 87 151 ehk 87,8%. Kehtivaks tunnistatud sedeleid oli 86 610, millest 64 521 moodustasid „poolt“ ja 22 089 „vastu“ sedelid. Kehtetuks loeti 543 ümbrikku:

¹⁷³ Riigikogu valimise, rahvahääletamise ja rahvaalgatamise seadus 18.02.1926. – *Riigi Teataja* 1926, 16, 17.

¹⁷⁴ Rahvahääletus ennenägemata osavõtuga. – *Postimees* 17.10.1933, lk 3.

¹⁷⁵ Rahvas otsustab. – *Vaba Maa* 15.10.1933, lk 1.

¹⁷⁶ Rahvahääletus läks läbi. – *Kaja* 16.10.1933, lk 1.

¹⁷⁷ Rahvas võitis. – *Võitlus* 17.10.1933, lk 1.

¹⁷⁸ RA, ERA.957.1.676, l. 11–14: Välisministri telegrammid Moskvasse, Leningradi, Genfi, Londonisse, 17.10.1933.

¹⁷⁹ Põhiseaduse muutmise otsustatud. – *Postimees* 18.10.1933, lk 1.

¹⁸⁰ RA, ERA.80.5.2106, l. 40: Riigikogu juhatusel saadetud materjalid, 18.–24.10.1933.

rikutud¹⁸¹ oli 78 „poolt“ ja 49 „vastu“ sedelit, 303 ümbrikku olid tühjad ning 113 ümbrikusse olid pandud mõlemad sedelid. Ringkonnakomitee ei pidanud vajalikuks ühegi jaoskonnakomisjoni protokollit parandada, mis tähendab, et ringkonnakomitee protokollit koondtulemus kattub jaoskonnakomisjonide protokollituid tulemuste summaga. See aga ei tähenda, et jaoskonnakomisjonide protokollid olid veatud. Selgub, et ringkonnakomitee ei suutnud nende vigu tuvastada – ringkonnakomitee protokollituid ümbrikute arv (87 153) ei vasta hääletusel osalenute arvule (87 151). Protokollit selgub, et ringkonnakomitee kontrollis küll jaoskonnakomisjonide protokollid üle, veendudes, et poolt-, vastu- ning kehtetute häälte arv on õigesti märgituid, kuid ei kontrollinud seda, kas protokollituid sedelite arv vastab hääletanute arvule. Kuna nii jaoskonnakomisjonide kui ka ringkonnakomiteede protokollide blankettidele ei olnud tarvis märkida protokollituid häälte koguarvu, vaid kehtivate ja kehtetute sedelite arv eraldi, oli protokollituid ümbrikute hulga ja hääletanute arvu kattuvuse kontrollimiseks tarvis teha täiendav rehkendus. Võib arvata, et sageli veendutigi vaid poolt- ja vastuhäälte arvu õigsuses ega vaevutud tegema täiendavaid kontrollarvutusi, mida protokollit täitmiseks vaja ei läinud. Protokollituid ümbrikute ja hääletanute arv erines koguni viies Tallinna jaoskonnas. Jaoskondade nr 1, 6, 8 ja 17 peale kokku jõudis hääletuskasti 9 ümbrikku vähem kui välja jagati. Jaoskonnas nr 3 esines suurim anomaalia: hääletuskasti jõudnud ümbrikute arv oli 11 võrra suurem kui hääletanute arv. Vigade tekkimist võis soodustada asjaolu, et kõigi Tallinna jaoskondade nimekirjas oli mitu tuhat isikut, mis muutis jaoskonnakomisjoni töö pingeliseks. Kahetsusväärset kandusid kõik jaoskonnakomisjonide tehtud vead edasi ringkonnakomitee protokollit.¹⁸² Hääletustulemust need siiski ei muuda, sest osalejate arvu erinevus ei mõjuta protokollituid ümbrike arvu.

Harjumaa ringkonnas toimus hääletamine 165 jaoskonnas. Hääleõiguslikke kodanikke oli kokku 69 114, kellest osales hääletamisel 51 131 ehk 74,0%. Kehtivaks tunnistatud sedeleid oli 50 909, millest 36 906 olid „poolt“ ja 14 003 „vastu“ sedelid. Kehtetuks loeti 222 ümbrikku: rikutuid oli 24 „poolt“ ja 10 „vastu“ sedelit, 92 ümbrikku olid tühjad ning 96 ümbrikusse olid pandud mõlemad sedelid. Ka Harjumaa puhul kattub ringkonnakomitee kokkuvõte jaoskonnakomisjonide esitatud tulemuste summaga. Erinevalt Tallinnast ei ole selle põhjuseks jaoskonnakomisjonide tehtud vigade kopeerimine, vaid asjaolu, et Harjumaa jaoskonnakomisjonide protokollid olid

¹⁸¹ Rikutuks loeti ümbrikud, mis ei sisaldanud nõuetekohast hääletussedelit või mille sisu ei taganud hääletaja anonüümsust – nt võidi sedeleid allkirjastada või panna ümbrikesse nimelisi tunnistusi. (Riigikogu valimise, rahvahääletamise ja rahvaalgatamise seadus 18.02.1926. – *Riigi Teataja* 1926, 16, 17).

¹⁸² RA, ERA.80.5.2026, l. 1–10p: Tallinna ringkonnakomitee protokoll, 18.10.1933.

eeskujulikult täidetud. Esines vaid üksikuid eksimusi kehtetute sedelite protokollimisel, mis ei mõjutanud kehtivate häälte arvu. Seega vastab ka hääletusel osalenute arv protokollitud ümbrikute arvule.¹⁸³

Järvamaa ringkonnas toimus hääletamine 92 jaoskonnas. Hääleõiguslikke kodanikke oli kokku 38 498, kellest osales hääletamisel 29 953 ehk 77,8%. Kehtivaks tunnistatud sedeleid oli 29 830, millest 22 807 olid „poolt“ ja 7023 „vastu“ sedelid. Kehtetuks loeti 123 ümbrikku: rikutud oli 16 „poolt“ ja 11 „vastu“ sedelit, 52 ümbrikku olid tühjad ning 44 ümbrikusse olid pandud mõlemad sedelid. Järvamaa ringkonnakomitee otsustas ühe Änari jaoskonna protokollis märgitud „poolt“ sedeli siiski rikutuks lugeda, mis jäigi ainsaks paranduseks. Järvamaa ringkonnakomitee protokollitud ümbrike arv vastab hääletusel osalenute arvule.¹⁸⁴

Läänemaa ringkonnas toimus hääletamine 118 jaoskonnas. Hääleõiguslikke kodanikke oli kokku 49 324, kellest osales hääletamisel 34 829 ehk 70,6%. Kehtivaks tunnistatud sedeleid oli 34 620, millest 23 305 olid „poolt“ ja 11 315 „vastu“ sedelid. Kehtetuks loeti 209 ümbrikku: rikutud oli 24 „poolt“ ja 25 „vastu“ sedelit, 61 ümbrikku olid tühjad ning 99 ümbrikusse olid pandud mõlemad sedelid. Läänemaa ringkonnakomitee parandas viie jaoskonnakomisjoni protokolle, kuid üheski neist ei eksitud rohkem kui kolme ümbriku lugemisel. Haapsalu jaoskonnas oli kolm sedelit ekslikult kehtivaks loetud, Kolovere-Kaljo vallas oli üks sedel ekslikult kehtetuks tunnistatud, Paatsalus oli üks sedel ekslikult kehtivaks loetud, Taebla vallas oli üks „poolt“ sedel läinud ekslikult arvesse „vastu“ sedelina. Võnnu vallas oli üks „vastu“ sedel ekslikult kehtetuks loetud ning üks „vastu“ sedel „poolt“ sedeliks märgitud. Ringkonnakomitee paranduste tulemusena vähenes kokkuvõttes nii kehtivate „poolt“ kui ka „vastu“ sedelite hulk ühe võrra. Ringkonnakomitee protokollitud ümbrikute arv vastab hääletusel osalenute arvule.¹⁸⁵

Pärnumaa ringkonnas toimus hääletamine 141 jaoskonnas. Hääleõiguslikke kodanikke oli kokku 64 408, kellest osales hääletamisel 50 257 ehk 78,0%. Kehtivaks tunnistatud sedeleid oli 50 074, millest 36 725 olid „poolt“ ja 13 349 „vastu“ sedelid. Kehtetuks loeti 179 ümbrikku: rikutud oli 45 „poolt“ ja 17 „vastu“ sedelit, 52 ümbrikku olid tühjad ning 65 ümbrikusse olid pandud mõlemad sedelid. On tähelepanuväärne, et ringkonnakomitee ei pidanud vajalikuks ühegi

¹⁸³ RA, ERA.80.5.2026, l. 11–17p: Harjumaa ringkonnakomitee protokoll, 24.10.1933.

¹⁸⁴ RA, ERA.80.5.2026, l. 40–44p: Järvamaa ringkonnakomitee protokoll, 20.10.1933.

¹⁸⁵ RA, ERA.80.5.2026, l. 18–25: Läänemaa ringkonnakomitee protokoll, 19.10.1933.

jaoskonnakomisjoni protokollid parandada. Ka Pärnumaal ei kattu protokollitud ümbrike arv (50 253) hääletusel osalenute arvuga (50 257), kuid erinevalt Tallinna ringkonnakomiteest on Pärnumaa ringkonnakomitee vea tuvastanud. Anomaaliat põhjendati asjaoluga, et Kilingi-Nõmme jaoskonda ilmunud neljale hääletajale väljastati küll ümbrikud, kuid hääletuskasti need mingil põhjusel ei jõudnud.¹⁸⁶

Saaremaa ringkonnas toimus hääletamine 81 jaoskonnas. Hääleõiguslikke kodanikke oli kokku 34 548, kellest osales hääletamisel 25 926 ehk 75,0%. Kehtivaks tunnistatud sedeleid oli 25 810, millest 16 774 olid „poolt“ ja 9036 „vastu“ sedelid. Kehtetuks loeti 116 ümbrikku: rikutud oli 23 „poolt“ ja 3 „vastu“ sedelit, 38 ümbrikku olid tühjad ning 52 ümbrikusse olid pandud mõlemad sedelid. Saaremaa ringkonnakomitee protokollis esitatud tulemused kattuvad jaoskonnakomisjonide esitatud tulemuste summaga. Ühegi jaoskonnakomisjoni protokollis hääletustulemust mõjutavaid eksimusi ei tuvastatud ning protokollitud ümbrikute arv vastab hääletusel osalenute arvule.¹⁸⁷

Tartumaa ringkonnas toimus hääletamine 191 jaoskonnas. Hääleõiguslikke kodanikke oli kokku 121 202, kellest osales hääletamisel 96 184 ehk 79,4%. Kehtivaks tunnistatud sedeleid oli 95 776, millest 70 357 olid „poolt“ ja 25 419 „vastu“ sedelid. Kehtetuks loeti 397 ümbrikku: rikutud oli 83 „poolt“ ja 50 „vastu“ sedelit, 184 ümbrikku olid tühjad ning 80 ümbrikusse olid pandud mõlemad sedelid. Ringkonnakomitee tuvastas, et Luunja, Nõo ja Raigastvere jaoskonnakomisjonid olid eksinud kehtetuks tunnistatud ümbrikute grupeerimisel, mistõttu parandas ringkonnakomitee nende protokolle. Tartumaa ringkonnakomitee protokollis on protokollitud ümbrike arvu (96 173) lahknevus hääletusel osalenute arvust (96 184) kõige suurem – 11 hääletaja ümbrik ei jõudnud hääletuskasti. Ümbrike „kadumist“ esines viies Tartumaa jaoskonnas. Ühes Tartu linna jaoskonnas ei jõudnud hääletuskasti koguni seitse ümbrikku. Sama juhtus ühe ümbrikuga veel kolmes Tartu linna jaoskonnas ning Pühajärve alevi jaoskonnas.¹⁸⁸

Viljandimaa ringkonnas toimus hääletamine 119 jaoskonnas. Hääleõiguslikke kodanikke oli kokku 51 577, kellest osales hääletamisel 38 346 ehk 74,3%. Kehtivaks tunnistatud sedeleid oli 38 213, millest 27 402 olid „poolt“ ja 10 811 „vastu“ sedelid. Kehtetuks loeti 133 ümbrikku: rikutud

¹⁸⁶ RA, ERA.80.5.2026, l. 26–34p: Pärnumaa ringkonnakomitee protokoll, 21.10.1933.

¹⁸⁷ RA, ERA.80.5.2026, l. 36–39p: Saaremaa ringkonnakomitee protokoll, 18.10.1933.

¹⁸⁸ RA, ERA.80.5.2026, l. 46–54p: Tartumaa ringkonnakomitee protokoll, 20.10.1933.

oli 26 „poolt“ ja 17 „vastu“ sedelit, 44 ümbrikku olid tühjad ning 46 ümbrikusse olid pandud mõlemad sedelid. Ringkonnakomitee otsustas parandada Mõnnaste ja Uue-Võidu jaoskonnakomisjonide protokolle, lugedes neis mõlemis ühe „poolt“ sedeli täiendavalt kehtivaks. Rohkem erinevusi ringkonnakomitee protokollis võrreldes jaoskonnakomisjonide protokollidega ei esine. Viljandi ringkonnakomitee protokollitud ümbrike arv vastab hääletusel osalenute arvule.¹⁸⁹

Virumaa ringkonnas toimus hääletamine 188 jaoskonnas. Hääleõiguslikke kodanikke oli kokku 94 589, kellest osales hääletamisel 74 848 ehk 79,1%. Kehtivaks tunnistatud sedeleid oli 74 482, millest 54 502 olid „poolt“ ja 19 980 „vastu“ sedelid. Kehtetuks loeti 366 ümbrikku: rikutud oli 64 „poolt“ ja 35 „vastu“ sedelit, 138 ümbrikku olid tühjad ning 129 ümbrikusse olid pandud mõlemad sedelid. Ringkonnakomitee tuvastas, et üks Narva linna jaoskond oli koguni 100 „poolt“ sedelit protokollinud „vastu“ sedelitena. Ükski teine Eesti enam kui tuhandest jaoskonnakomisjonist ei eksinud nii suurelt, mis tekitab õigustatud küsimuse, kas tegu oli tõepoolest eksimuse või hoopis katsega hääletustulemust mõjutada. Lisaks nimetatud parandusele otsustas ringkonnakomisjon märkida veel kaks „vastu“ sedelit täiendavalt kehtetuks, mistõttu erines ringkonnakomitee protokoll jaoskonnakomisjonide koondtulemustest rohkem kui üheski teises ringkonnas: „poolt“ sedelite arv suurenes 100 võrra ning „vastu“ sedelite arv vähenes 102 võrra. Virumaa ringkonnakomitee protokollitud ümbrike arv vastab hääletusel osalenute arvule.¹⁹⁰

Võru-Valga-Petseri ringkonnas toimus hääletamine 236 jaoskonnas. Hääleõiguslikke kodanikke oli kokku 116 926, kellest osales hääletamisel 87 705 ehk 75,0%. Kehtivaks tunnistatud sedeleid oli 87 448, millest 63 582 olid „poolt“ ja 23 866 „vastu“ sedelid. Kehtetuks loeti 257 ümbrikku: rikutud oli 42 „poolt“ ja 34 „vastu“ sedelit, 112 ümbrikku olid tühjad ning 69 ümbrikusse olid pandud mõlemad sedelid. Suurima jaoskondade arvuga hääletusringkonna jaoskonnakomisjonid töötasid tähelepanuväärse professionaalsusega: ainsa parandusena otsustas ringkonnakomitee kaks Valga jaoskonnakomisjoni protokollis kehtetuks tunnistatud „poolt“ sedelit täiendavalt kehtivaiks lugeda. Protokollitud ümbrikute arv vastab hääletusel osalenute arvule.¹⁹¹

¹⁸⁹ RA, ERA.80.5.2026, l. 71–77: Viljandimaa ringkonnakomitee protokoll, 19.10.1933.

¹⁹⁰ RA, ERA.80.5.2026, l. 61–70p: Virumaa ringkonnakomitee protokoll, 20.10.1933.

¹⁹¹ RA, ERA.80.5.2026, l. 78–86: Võru-Valga-Petseri ringkonnakomitee protokoll, 19.10.1933.

2.4. Kokkuvõtlik hääletustulemus ja selle järelkaja

Ringkonnakomiteede protokollide tulemuste kokkurehkendamise järel selgub, et põhiseaduse kolmandal rahvahääletusel hääletas „poolt“ 416 881 ning „vastu“ 156 891 isikut. Kehtetuid hääli oli 2545. Rahvahääletuse tulemus kujunes kahe olulise näitaja, „poolt“ hääle osakaalu ja hääletusaktiivsuse, koosmõjul: „poolt“ hääletanuid oli 72,7% hääletusel osalenud isikutest, kes omakorda moodustasid 77,9% hääleõiguslike kodanike koguarvust. Seega hääletas „poolt“ 56,4% hääleõiguslikest kodanikest, mis ületas hääletuse läbiminekuks vajaliku 50% piirmäära. Eesti Statistika andmetel võis tegelik hääletusaktiivsus olla umbes 75%, sest osa hääleõiguslike kodanikke jäi nimekirjadest välja. Igal juhul oli see näitaja eeskujulikult kõrge, eriti arvestades, et isegi 1932. aasta rahvahääletusel, millest osavõtt oli kohustuslik, jäi hääletusaktiivsus alla 91%.¹⁹² Kokku protokolliti 576 317 hääletuskasti jõudnud ümbrikku, kuid hääletusel osalenuid oli protokollide andmetel 13 võrra rohkem ehk 576 330. Selle anomaalia põhjused on protokollide põhjal tuvastatavad: Tartumaal läks kaotsi 11 ja Pärnumaal 4 ümbrikku ning Tallinnas protokolliti 2 ümbrikku rohkem kui neid protokolliti järgi välja jagati. Kuna puuduvaid ümbrikke protokollida ei saanud, tuleks hääletusel osalejate tegelikuks arvuks lugeda just protokollitud ümbrike arvu. Ringkonnakomiteed lähtusid hääletusel osalenute arvu määramisel väljajagatud ümbrike arvust, mistõttu ei saanud Tartu- ja Pärnumaa ringkonnakomiteed neid isikuid, kelle ümbrikud hääletuskasti ei jõudnud, osalejate nimekirjast eemaldada. Samuti ei saanud Tallinna ringkonnakomitee osalejate arvu suurendada põhjusel, et kahele isikule oli tõenäoliselt inimliku eksituse tõttu antud ümbrik kätte ilma teda osalejaks märkimata. Seetõttu on tabelis 3 loetud osavõtjate hulka ainult need isikud kelle ümbrikud protokolliti.

Hääletusaktiivsus oli kõige kõrgem Tallinnas, jõudes 90% lähedale. Teiste ringkondade hääletusaktiivsus kõikus vahemikus 70–80%. Kui Virumaal ja Tartumaal lähenes hääletusaktiivsus 80%-le, siis Harju- Lääne- ja Viljandimaal jäi see alla 75% piiri. Rahvahääletusele pandud eelnõu läbiminekuks andis kõige enam lootust Tallinn – ehkki „poolt“ hääletanute osakaal oli seal teiste ringkondadega sarnane (75%), tagas sealne ülikõrge hääletusaktiivsus tulemuse, et „poolt“ hääletas koguni 65% hääleõiguslikest kodanikest. Järvamaal oli „poolt“ hääletanute osakaal isegi kõrgem kui Tallinnas (77%), kuid madalama hääletusaktiivsuse tõttu moodustas nende hulk vaid 59% hääleõiguslike arvust. Kui enamikus

¹⁹² Tooms. Rahvahääletused põhiseaduse muutmiseks, lk 605-606.

ringkondades jäi „poolt“ hääletanute osakaal vahemikku 72–77%, siis Saaremaal ja Läänemaal oli see oluliselt madalam. Saaremaal hääletas „poolt“ 65% hääletusel osalenutest ja 49% hääleõiguslikest kodanikest. Läänemaal olid vastavad näitajad 67% ja 47%. Ühtlasi oli Läänemaa madalaima hääletusaktiivsusega ringkond. Kui ka teistes ringkondades oluks toetus sedavõrd madal kui Saaremaal ja Läänemaal, oleks vabadussõjalaste eelnõud tabanud napp, kuid kindel läbikukkumine. Ringkonnakomiteede protokollide tulemused on esitatud tabelis 3.

Tabel 3. Rahvahääletuse tulemuste kokkuvõte ringkonnakomiteede protokollide alusel.¹⁹³

Hääletus-ringkond	Hääle-õiguslike kodanikke	Hääletusel osalenuid	Hääletus-aktiivsus	Kehtivaid sedeleid	Kehtivaid „poolt“ sedeleid; osakaal osalenutest ja hääleõiguslikest	Kehtivaid „vastu“ sedeleid	Kehtivaid ümbrikke
Tallinn	99 230	87 151 +2	87,8%	86 610	64 521 74,5%; 65,0%	22 089	543
Harjumaa	69 114	51 131	74,0%	50 909	36 906 72,5%; 53,4%	14 003	222
Järvamaa	38 498	29 953	77,8%	29 830	22 807 76,5%; 59,2%	7023	123
Läänemaa	49 324	34 829	70,6%	34 620	23 305 67,3%; 47,2%	11 315	209
Pärnumaa	64 408	50 257 -4	78%	50 074	36 725 73,3%; 57,0%	13 349	179
Saaremaa	34 538	25 926	75,0%	25 810	16 774 65,0%; 48,6%	9036	116
Tartumaa	121 202	96 184 -11	79,4%	95 776	70 357 73,5%; 58,0%	25 419	397
Viljandi-maa	51 577	38 346	74,3%	38 213	27 402 71,7%; 53,1%	10 811	133
Virumaa	94 589	74 848	79,1%	74 482	54 502 73,2%; 57,6%	19 980	366
Võru-Valga-Petseri	116 926	87 705	75,0%	87 448	63 582 72,7%; 54,3%	23 866	257
Kokku	739 406	576 317	77,9%	573 772	416 881 72,7%; 56,4%	156 891	2545

¹⁹³ RA, ERA.80.5.2026, l. 1–86: ringkonnakomiteede protokollid, 18–24.10.1933.

Võrreldes ringkonnakomiteede protokollide põhjal koostatud tulemusi Eesti Statistika kuukirjas¹⁹⁴ ja Riigi Teatajas¹⁹⁵ avaldatud andmetega selgub, et need on väga sarnased, kuid ei kattu täielikult. Hääletusaktiivsus ning eelnõu toetajate osakaal hääletanutest ja hääleõiguslikest on kõigi allikate põhjal sama. Võrreldes ringkonnakomiteede protokollide ja Riigi Teatajaga oli Eesti Statistika andmetel hääleõiguslike kodanike arv 10 võrra suurem, hääletusel osalenuid ühe võrra rohkem ning kehtivaid sedeleid kahe võrra vähem. „Poolt“ häälte arv on kõigis allikates erinev. Ringkonnakomitee protokollide tulemusega võrreldes oli „poolt“ hääli Eesti Statistika andmetel kahe võrra vähem – need arvestati kehtetute sedelite hulka. Riigi Teataja järgi oli „poolt“ hääli kolme võrra vähem, mis olid mingil põhjusel ümber arvestatud „vastu“ häälte hulka. Ringkonnakomiteede protokollide koondtulemuse võrdlus Eesti Statistikas ja Riigi Teatajas esitatud tulemustega on esile toodud tabelis 4.

Tabel 4. Ringkonnaprotokollide koondtulemuse võrdlus Eesti Statistikas ja Riigi Teatajas avaldatud andmetega¹⁹⁶

Allikas	Hääle-õiguslike kodanikke	Hääletusel osalenuid	Hääletusaktiivsus	Kehtivaid sedeleid	Kehtivaid „poolt“ sedeleid; osakaal osalenudest ja hääleõiguslikest	Kehtivaid „vastu“ sedeleid	Kehtetuid ümbrikke
Ringkonna-komiteede protokollid	739 406	576 317	77,9%	573 772	416 881 72,7%; 56,4%	156 891	2545
Eesti Statistika	739 416	576 318	77,9%	573 770	416 879 72,7%; 56,4%	156 891	2548
Riigi Teataja	739 416	576 317	77,9%	573 772	416 878 72,7%; 56,4%	156 894	2545

Vabadussõjalaste eelnõu rahvahääletusel läbimineku oluliseks põhjuseks võib pidada asjaolu, et kogupõllumehed asusid seda toetama – ainult vabadussõjalaste toetushäältel ei oleks tõenäoliselt 50% piiri ületamiseks piisanud.¹⁹⁷ Rahva ülekaalukat toetust võib seletada asjaoluga, et eelnõu poolt hääletasid ka paljud kodanikud, kes ei olnud vabadussõjalaste toetajad, kuid kes soovisid

¹⁹⁴ Tooms. Rahvahääletused põhiseaduse muutmiseks, lk 605–617.

¹⁹⁵ Riigikogu juhatuse otsus 25.10.1933. – *Riigi Teataja* 1933, 86, 627.

¹⁹⁶ RA, ERA.80.5.2026, l. 1–86: ringkonnakomiteede protokollid, 18–24.10.1933; Tooms. Rahvahääletused põhiseaduse muutmiseks, lk 605–617; Riigikogu juhatuse otsus 25.10.1933. – *Riigi Teataja* 1933, 86, 627.

¹⁹⁷ Pajur. Konstantin Päts, lk 418–422.

väljendada rahulolematust tulidest läbiimbunud ja majanduskriisi lahendamise hätta jäänud Riigikogu suhtes.¹⁹⁸ Seetõttu ei peegelda rahvahääletuse tulemus niivõrd rahva suhtumist vabadussõjalaste eelnõusse kuivõrd üldist suhtumist senisesse riigijuhtimisse.¹⁹⁹ Jaan Tõnissoni valitsuse ebapopulaarsed otsused ning vabadussõjalaste eelnõu takistamise püüded vähendasid rahva usaldust valitsuse vastu veelgi. Jaan Tõnisson ei suutnud rahva meeleolusid adekvaatselt hinnata ning „jätkas jonnakalt oma vildakat poliitikat“.²⁰⁰ Vabadussõjalased käsitasid nende eelnõu poolt hääletanud oma toetajatena: 21. oktoobril kirjutas Võitlus, kuidas Eesti rahvas näitas rahvahääletusel, et nad on „vabadussõjalastega üks süda ja üks hing“.²⁰¹

Vasakerakondade toetajad hääletasid rahvahääletusel valdavalt „vastu“, kuid enamik kogupõllumeeste toetajatest „poolt“. Tähelepanuväärselt toetas eelnõu ka enamik Rahvusliku Keskerakonna valijatest, minnes sellega vastuollu erakonna ametliku seisukohaga.²⁰² Rahvahääletuse tulemus näitab, et enamik rahvast ei jäänud uskuma eelnõu vastaste levitatud ettekuulutusi uue põhiseadusega kehtestatavast diktatuurist.²⁰³ Vabadussõjalaste juht Artur Sirk kinnitas rahvahääletuse järel Päevalehes, et ei ole karta mingit diktatuuri – võidule pääseb demokraatia.²⁰⁴ Poliitiliselt erapooletu ajaleht Otepää Teataja kirjeldas rahvahääletuse-järgseid meeleolusid erakordse tabavusega: „Kui erakonnad ja valitsus (väljaarvatud vanapõllumehed) sõdisid käte ja jalgadega eelnõu vastu [---], siis rahvas oma rõhuvas enamuses otse kui kiuste selle vastu tormas vaimustusega uue põhiseaduse eelnõuga kaasa ja võttis selle rõõmuhõiskates vastu. Et sellises olukorras vabadussõjalased uhkelt pää püsti võivad lüüa ja senine rahvaesitus patusena pää alla laskma peab, on kõigile mõistetav“.²⁰⁵ Järva Teataja sõnul näitas rahvas oma usaldamatust seniste võimerakondade vastu, kelle poliitika oli inimesi „pahandanud ja ärritanud viimase kraadini“. Rahvahääletuse järel avaldati lootust, et uue põhiseadusega saab alguse uus ja parem riigijuhtimise praktika – jäädi ootama uut „riikluse kevadet“.²⁰⁶

¹⁹⁸ Zetterberg. Eesti ajalugu, lk 426.

¹⁹⁹ Marandi. Must-valge lipu all, lk 238–239.

²⁰⁰ J. Tõnissoni valitsuse lahkumisest. – *Lääne Teataja* 21.10.1933, lk 2.

²⁰¹ Rünnak kestab. Erakonnad valmistavad vastuataaki. – *Võitlus* 21.10.1933, lk 4.

²⁰² Gortfelder; Valge. Eesti ühiskonna poliitilised hoiakud murranguaastatel 1932–1934, lk 166–168.

²⁰³ Marandi. Must-valge lipu all, lk 238–239.

²⁰⁴ Hinnanguid rahvahääletuse tulemustele. – *Päevaleht* 18.10.1933, lk 3.

²⁰⁵ Vabadussõjalaste suur võit. – *Otepää Teataja* 20.10.1933, lk 3.

²⁰⁶ Rahva otsus. – *Järva Teataja* 19.10.1933, lk 2.

Kokkuvõte

Selle bakalaureusetöö eesmärgiks oli välja selgitada, kuidas toimus põhiseaduse kolmanda rahvahääletuse korraldus ning häälte lugemine ning millist mõju omasid hääletusele eelnenud sisepoliitilised arengud hääletuse tulemusele. Samuti sooviti hääletusringkondade komiteede protokollide põhjal tuvastada, milliseid tulemusi häälte lugemine ringkondade põhiselt andis ning milliseks kujunes hääletuse lõpptulemus. Ühtlasi sooviti ringkonnakomiteede tehtud paranduste mahu alusel hinnata jaoskonnakomisjonide töö kvaliteeti.

Riigikogu ning Jaan Tõnissoni valitsuse katsed põhiseaduse kolmanda rahvahääletuse eel vabadussõjalaste populaarsust vähendada omasid plaanitust vastupidist mõju – rahva usaldus valitsuse vastu vähenes veelgi, mis kajastus selgelt rahvahääletuse tulemuses. Vabadussõjalaste eelnõu poolt hääletas 56,4% hääleõiguslikest kodanikest, kellest paljud ei olnud vabadussõjalaste toetajad, vaid soovisid „poolt“ hääletamisega avaldada protesti senise riigijuhtimise vastu. Kuigi Riigikogu oli rahvahääletuse suhtes tõrksalt meelestatud, ei teinud rahvahääletuse korraldamise eest vastutav Riigikogu juhatus rahvahääletuse väljakuulutamise järel selle toimumiseks takistusi, vaid alustas rahvahääletuse seaduse alusel õigeaegselt kõigi nõutud ettevalmistustega. Augustis kehtestatud kaitseisukord ei seadnud rahvahääletuse korraldamisele takistusi – üksnes rahvahääletuse eelse kihutustöö intensiivsus oli selle mõjul mõnevõrra madalam. 14.–16. oktoobril toimunud hääletuse eel ja ajal valitses riigis ootusärev, kuid igati rahulik õhkkond.

Hääletuse järel saatsid jaoskonnakomisjonid endi koostatud protokollid ringkonnakomiteedele, mis asusid koostama hääletustulemuste kokkuvõtteid. Töö käigus analüüsitud ringkonnakomiteede protokollidest selgub, et jaoskonnakomisjonid ei teinud häälte lugemisel suuri vigu – suurima vea tegi üks Narva jaoskond, märkides 100 „poolt“ sedelit mingil põhjusel „vastu“ sedeliteks, kuid üldjuhul olid jaoskonnad „poolt“ ja „vastu“ sedelid õigesti protokollinud. Jaoskonnakomisjonid eksisid kõige sagedamini sedelite kehtivuse üle otsustamisel: ringkonnakomiteed pidid parandama üksikuid jaoskonnakomisjonide poolt kehtetuks tunnistatud sedeleid kehtivaiks ning vastupidi. Arvestades, et hääletusjaoskondi oli üle Eesti kokku enam kui 1300, oli esinenud vigade arv siiski märkimisväärselt madal. Tõenäoliselt aitas sellele kaasa asjaolu, et Riigikogu juhatus oli hääletuse eel kõiki jaoskonnakomisjone manitsenud mitte kordama varasematel rahvahääletustel tehtud vigu. Selgub, et mõnes jaoskonnas eksiti hääletamisprotseduuride vastu: mitmetel juhtudel ei suutnud jaoskonnakomisjonid tagada, et kõik

väljajagatud ümbrikud ka hääletuskasti jõuaksid. Samuti jäid mõned hääletusel osalenud isikud protokollis osalejateks märkimata – seda juhtus kõige rohkem Tallinnas, kus hääletanute hulk oli kõigis jaoskondades väga kõrge ja jaoskonnakomisjonide töökoormus suur. Seetõttu võis tegu olla inimlike eksimuste, mitte tahtlike seaduserikkumistega.

Töö käigus analüüsitud ringkonnakomiteede protokollide põhjal selgub, et nendes esitatud tulemused ei kattu rahvahääletuse järel Riigi Teatajas ja Eesti Statistika kuukirjas esitatud tulemustega, erinedes neist vähesel määral. Ringkonnakomiteede protokollide põhjal osales hääletusel 576 317 isikut, kellest 416 881 hääletas „poolt“, 156 891 „vastu“ ning 2545 kehtetu sedeliga. Kuna hääletustulemuse erinevus on marginaalne, kinnitavad ringkonnakomiteede protokollid sarnaselt teiste allikatega, et hääletusel osales 77,9% hääleõiguslikest kodanikest, kellest 56,4% hääletas „poolt“. Tänu kõrgele hääletusaktiivsusele pälvis eelnõu kõige suurema toetuse Tallinna hääletusringkonnas. Selgub, et enamikus ringkondades hääletas „poolt“ enam kui 50% hääleõiguslikest kodanikest, mis oli eelnõu läbimineku tingimuseks. Üksnes Läänemaa ja Saaremaa ringkondades hääletas „poolt“ vähem kui 50% hääleõiguslikest. Põhiseaduse kolmanda rahvahääletuse tulemus üllatas nii eelnõu toetajaid kui vastaseid ning tegi lõpu põhiseaduslikule kriisile – pärast seda, kui Riigikogu põhiseaduse muutmise katsed olid kahel järjestikusel rahvahääletusel läbi kukkunud, pälvis parlamendiväliselt koostatud ja rahvaalgatuse korras rahvahääletusele pandud põhiseaduse eelnõu rahva enamiku heakskiidu. Rahvahääletuse järel levis ühiskonnas lootus, et uue põhiseaduse vastuvõtmine teeb lõpu riiki ja rahvast rusunud sisepoliitilisele kriisile ja ees ootab uus „riikluse kevad“.

Kasutatud allikad ja kirjandus

Arhiiviallikad

Rahvusarhiiv (RA)

ERA.80 Riigikogu I-V koosseis

ERA.957 Välisministeerium

Publitseeritud allikad

Riigi Teataja 1920; 1926; 1932; 1933.

Kirjandus

Gortfelder, Mark; Valge, Jaak. Eesti ühiskonna poliitilised hoiakud murranguaastatel 1932–1934. – Ajalooline Ajakiri 2018, nr 2/3, lk 145–173.

Klesment, Johannes. Sisepoliitiline kriis ja põhiseadus. – Põhiseadus ja Rahvuskogu. Tallinn: Rahvuskogu üldkoosoleku juhatus 1937, lk 46–82.

Laaman, Eduard. Põhiseaduse kriisi arenemine 1928–1933. – Põhiseadus ja Rahvuskogu. Tallinn: Rahvuskogu üldkoosoleku juhatus 1937, lk 29–45.

Marandi, Rein. Must-valge lipu all: Vabadussõjalaste liikumine Eestis 1929–1937. 1. osa. Legaalne periood (1929–1934). Stockholm: Centre for Baltic Studies at the University of Stockholm 1991.

Pajur, Ago. Demokraatlik Eesti. – Eesti ajalugu VI. Vabadussõjast taasiseseisvumiseni. Tartu: Ilmamaa 2005, lk 65–80.

Pajur, Ago. Konstantin Päts. Poliitiline biograafia. II osa: riigimees (1917–1956). Tartu: Rahvusarhiiv 2018.

Pajur, Ago. Suur kriis. – Eesti ajalugu VI. Vabadussõjast taasiseseisvumiseni. Tartu: Ilmamaa 2005, lk 81–92.

Tarvel, Enn. Eesti rahva lugu. Tallinn: Varrak, 2018.

Tooms, Antoni. Rahvahääletused põhiseaduse muutmiseks. – Eesti Statistika 1933, nr 12, lk 605–617.

Valge, Jaak. Eesti parlament 1917–1940: poliitiline ajalugu. Tallinn: Eesti Rahvusraamatukogu 2019.

Valge, Jaak. Tee teise rahvahääletuseni: ekslike otsuste paraad. – Tuna 2017, nr 2, lk 20–36.

Zetterberg, Seppo. Eesti ajalugu. Tallinn: Tänapäev 2009.

Perioodika

Järva Teataja 1933

Kaja 1933

Lääne Teataja 1933

Otepää Teataja 1933

Postimees 1933

Päevaleht 1933

Rahva Sõna 1933

Ringvaade 1933

Vaba Maa 1933

Võitlus 1933

Summary

The third constitutional referendum (from the 14th to the 16th of October 1933) based on the protocols of the district committees

In the years 1932 to 1933, as many as three nationwide constitutional referendums took place in Estonia within a remarkably short period of time, 15 months. The Estonian first constitution adopted in 1920 gave the parliament great powers and did not provide for the establishment of the institution of the presidency, which soon came to be seen as a constitutional flaw. In the 1920s, the amendment of the constitution was not yet considered to be necessary, but the contradictions between the political parties, which intensified due to the global economic crisis that reached Estonia in 1930, worsened the stability of the executive power, clearly highlighting the shortcomings of the extreme constitutional democracy. In order to increase political stability, the aim was to create a presidential institution by amending the constitution.

The background to the third constitutional referendum has been revealed only in a few scientific approaches to the internal politics of Estonia's democratic period between the two world wars, authored by Rein Marandi, Ago Pajur and Jaak Valge. The organizational aspect of this referendum and the activities of the district committees have not been studied in detail so far. The results based on voting districts have not been published so far.

The aim of this bachelor's thesis is to find out which political reasons caused the organization of the third constitutional referendum and how it was organized. The work also seeks an answer to the question why the number of votes "for" in the third constitutional referendum turned out to be significantly higher than in previous referendums. Based on the protocols of the committees of the voting districts, it is desired to present the voting results of all voting districts and to identify whether and to what extent the combined results of the districts differ from the voting results published in historiography. The activities of the district committees were of decisive importance in preparing the voting results and ensuring their correctness, because their task was to check and correct the protocols of the ward committees. The district committees sent their protocols to the board of the parliament, which had to announce the final voting results based on them. The protocols of the district committees have been preserved in their entirety in the Estonian National Archives.

Based on the protocols of the district committees analyzed, it turns out that the results presented in them differ a little from the results presented in the historiography. Based on the protocols of the district committees, 576,317 people participated in the referendum, of which 416,881 voted "for", 156,891 "against" and 2,545 with invalid ballots. Since the difference in the result is marginal, the protocols of the district committees confirm, similarly to other sources, that 77.9% of eligible citizens participated in the vote, of which 56.4% voted "for". Thanks to the high voter turnout, the draft received the most support in Tallinn. It turns out that in most districts, more than 50% of eligible citizens voted "for". Only in the districts of Läänemaa and Saaremaa did less than 50% of eligible voters vote "for". The protocols of the district committees analyzed show that the ward committees did not make major mistakes in counting the votes. The ward committees were most often wrong when deciding on the validity of ballots: district committees had to correct individual ballots declared invalid by ward committees to be valid, and vice versa. Considering that there were more than 1,300 voting stations across Estonia, the number of errors was still remarkably low.

The result of the third constitutional referendum surprised both supporters and opponents of the draft and put an end to the constitutional crisis. After the parliament's attempts to change the constitution had failed in two consecutive referendums, the draft constitution drawn up outside the parliament and put to a referendum by popular initiative received the approval of the majority of the citizens. After the referendum, the hope spread in society that the adoption of the new constitution would put an end to the internal political crisis that had devastated the country and the people, and that a new "spring of statehood" would await.

Lisa 1. Ringkonnakomitee protokollilehe näidis²⁰⁷

Poolt	Vastu	Linn, alevi, valla või kaitsevõitosa nimi	Hääletamis- jaoskonna nimi	Hääletamis- jaoskonnade arv nimekirjade järgi			Hääletamised osavotind kodanikkude arv			Jaoskonna komisjoni poolt tunnustatud sedelite arv				Ringkonna komitee poolt tunnustatud sedelite arv							
				Meeli	Naisi	Kokku	Meeli	Naisi	Kokku	Poolt	Vastu	Poolt	Vastu	Poolt	Vastu	Poolt	Vastu				
																		Maksu- vaks	Maksu- vaks	Maksu- vaks	Maksu- vaks
			Ülekanne	1824	2246	4070	1415	1773	2988	1998	962	20	21	53	22	1998	962	21	23	53	22
97		Vaikna v.	Kullamaa	185	226	411	147	164	311	241	68	-	-	1	241	68	-	-	-	-	-
98			Vaikna	216	298	514	175	179	354	297	55	-	-	1	297	55	-	-	-	-	-
99		Velise v.	Velise	381	458	839	255	245	500	313	186	-	-	1	313	186	-	-	-	-	-
100			Valgu	230	269	499	241	184	425	336	57	-	-	1	336	57	-	-	-	-	-
101			Nurdu	144	139	283	128	112	240	247	23	-	-	1	247	23	-	-	-	-	-
102			Puurdu	225	256	481	143	155	298	198	96	-	-	2	198	96	-	-	-	-	-
103		Velise v.	Vallamaja	83	97	180	70	62	132	99	33	-	-	99	33	-	-	-	-	-	-
104			Urita	30	25	55	29	22	51	22	29	-	-	22	29	-	-	-	-	-	-
105			Voitra	86	44	130	33	33	66	15	57	-	-	15	57	-	-	-	-	-	-
106			Paimvere	39	49	88	35	31	66	62	4	-	-	62	4	-	-	-	-	-	-
107			Oidremaa	89	100	189	58	50	108	29	78	-	-	29	78	-	-	-	-	-	-
108			Hikli	143	182	325	117	115	232	187	41	-	-	187	41	-	-	-	-	-	-
109		Vigala v.	Vana-Vigala	212	212	424	152	112	264	181	74	1	1	181	74	1	1	-	-	-	-
110			Vängla	126	148	274	91	88	179	152	27	-	-	152	27	-	-	-	-	-	-
111			Vallamaja	325	384	709	224	178	402	341	75	2	-	341	75	2	-	-	-	-	-
112			Uvi-Vigala	353	391	744	268	245	513	376	137	-	-	376	137	-	-	-	-	-	-
113		Vormsi v.	Hullo	392	540	932	306	321	627	385	242	-	-	385	242	-	-	-	-	-	-
114			Saksby	179	208	387	131	160	291	193	104	-	-	193	104	-	-	-	-	-	-
115			Norrby	122	148	270	88	79	167	55	110	-	-	55	110	-	-	-	-	-	-
116		Võnnu v.	Võnnu	221	255	476	188	153	341	223	116	-	-	223	116	-	-	-	-	-	-
118			Saanika	96	115	211	78	79	157	114	41	-	-	114	41	-	-	-	-	-	-
118		Scouts Oksik Jalavõitosa pat.	Kaitsevõit jaoskond	48	23	71	45	23	68	62	6	-	-	62	6	-	-	-	-	-	-
Valimise ringkonnas kokku:				2214	2720	4934	1712	1718	3430	2330	1131	23	24	61	99	2330	1131	24	25	61	99
Pärasega parandatud:				1824	2246	4070	1415	1773	2988	1998	962	20	21	53	22	1998	962	21	23	53	22
Ringkonna komitee juhataja:				<i>[Signature]</i>																	
Lükkmed:				<i>[Signatures]</i>																	

²⁰⁷ RA, ERA.80.5.2026, l. 25: Läänemaa ringkonnakomitee protokoll, 19.10.1933.

Lisa 2. Hääleõiguslikele kodanikele saadetud nimelise tunnistuse näidis²⁰⁸

2

Nimeline tunnistus

rahvahääletamisele ilmuniseks
14., 15. ja 16. oktoobril 1933.

.....hääletamisjaoskonna
(Saoskonna nimi või number)
hääletajate nimekirja järgi nr.

Robanid

(Perelonnanimi ja nimi)

.....

Elukoht

(Hääletaja täielik aadress)

.....

linnavalitsus
alewivalitsus kutsus Teid ilmunis-
wallavalitsus

(Sinna, alevi või
walla nimi)

.....

(Saoskonna ruumide nimi ja täielik aadress)

14. või 15. oktoobril 1933 kl. 9 h. kuni kl. 9 õht. või 16.
oktoobril 1933 kl. 9 h. kuni kl. 2 p. hääletamisjeda li ära-
andmiseks rahvaalgatuse korras algatatud Põhiseaduse
muutmise eelnõu — „Cesti Wabariigi Põhiseaduse muut-
mise seadus“ — kohta.

²⁰⁸ RA, ERA.80.5.2113, l. 2: Nimeline tunnistus rahvahääletamisele ilmuniseks, 10.10.1933.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Rain Alvar Kõllamaa (sünnikuupäev 25.04.2000),

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose „Põhiseaduse kolmas rahvahääletus (14.–16.10.1933) ringkonnakomiteede protokollide põhjal“, mille juhendaja on Ago Pajur, reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada digitaalarhiivi DSpace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
2. Annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 3.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
3. Olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
4. Kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Rain Alvar Kõllamaa

20.05.2024